

EFOP-3.5.1-16-2017-00017
„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi
Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”

Szociológia

A tananyag elkészítését a „NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen, az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért” az EFOP-3.5.1-16-2017-00017 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

EFOP-3.5.1-16-2017-00017
„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi
Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”

Szerkesztő:

Szerző:
Barabásné Dr. Kárpáti Dóra

Lektor:

Kézirat lezárva: 201x. hó. nap

ISBN

Kiadja.....

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	6
SZOCIOLÓGIA ÉS MÁS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK	7
A SZOCIOLÓGIA MÓDSZERTANI PROBLÉMÁI	11
1. A szociológiai kutatás lépései	14
2. A szociológiai kutatás logikája	14
3. A kutatások célja	14
A SZOCIOLÓGIA TÖRTÉNETE	16
1. Előfutárok	16
2. „Alapítóatyák, klasszikusok”	19
3. Két világháború közti szociológusok	25
4. Szociológiai irányzatok a II. világháború után	27
5. Új elméleti orientációk az 1980-as és 1990-es években	28
6. Magyar szociológia korszakai	29
EGYENLŐTLENSÉG, SZEGÉNYSÉG	31
1. Egyenlőtlenség és szegénység okai	34
2. Egyenlőtlenséggel és szegénységgel kapcsolatos álláspontok	35
3. Szegénység története Magyarországon Andorka (2006) szerint	35
4. Kik a szegények?	37
5. Nemzetközi tendenciák	37
TÁRSADALOMSZERKEZET ÉS RÉTEGZŐDÉS	39
1. Társadalmi szerkezet Magyarországon	40
2. Rétegződésvizsgálatok	41
3. A magyar társadalom szerkezete a 80-as években	43

TELEPÜLÉS	46
1. Város és falu	46
2. Településszociológiában használt fogalmak	47
3. Városszociológiai elméletek	48
4. Módszerek a város és a falu vizsgálatára	49
KULTÚRA, NORMÁK, ÉRTÉKEK	51
1. Az élet minősége	53
2. Kulturális szakszociológiák	53
3. Értékek változásának elméletei	54
ÉLETMÓD ÉS SZABADIDŐ	55
1. Időmérleg felvételek	55
2. Az életmód szerepe Max Webernél	56
3. Praxis és habitus Bourdieu-nél	56
4. Szabadidős tevékenységek	57
5. Időmérleg vizsgálatok	58
DEVIÁNS VISELKEDÉS	60
1. A deviáns viselkedés elméleti háttere: pszichológiai, biológiai, szociológiai elméletek	60
2. Elméleti háttér: nemzetközi kitekintés	63
3. A deviancia típusai	64
A TÁRSADALMI ÉLET TEVÉKENYSÉGI SZFÉRÁI A CSALÁD	68
1. A család funkciói és annak változása Andorka (2006) szerint	69
2. Házasság, házasságtípusok	69
3. A házasságfejlődés evolucionista modellje	70
4. A gyermekek helyzete a családban	71
5. A család, mint szocializációs közeg	71
6. Hazai és nemzetközi tendenciák (változások a családok életében)	72

A TÁRSADALMI ÉLET TEVÉKENYSÉGI SZFÉRÁI: OKTATÁS	73
1. Iskola feladata, funkciói	73
2. Elméletek (Pierre Bourdieu, Basil Bernstein)	74
3. Az iskola, mint közvetítő közeg	75
4. Iskolai élet	75
SZERVEZET	78
1. Bürokratikus szervezetek	78
2. A szervezet és a társadalom	79
3. A szervezet struktúrája	80
FELHASZNÁLT IRODALOM	81

EFOP-3.5.1-16-2017-00017
„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi
Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”

BEVEZETÉS

A jegyzet oktatási segédanyag, mely a szociológia előadások anyagát tartalmazza, illetve azt egészíti ki. A jegyzet főként Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológia c. könyve (Osiris Kiadó, 2006) alapján íródott. Felépítése követi a könyv struktúráját, helyenként több kapcsolódó szakirodalommal kiegészítve azt, melynek célja, hogy segítse a tananyag jobb megértését, elmélyítését.

A jegyzet két részből tevődik össze. Az elején a szociológia elméleti, történeti háttérét mutatom be, kiemelve a legfontosabb képviselőket, társadalmi problémákat (szegénység, egyenlőtlenség). A társadalmi élet tevékenységi szférái közül a család, és az oktatás terén bekövetkezett változásokat elemzem. Vizsgálom továbbá a kultúra szerepét az adott társadalomban. Elemzem a társadalomban megszokottól eltérő viselkedésformákat, devianciákat (alkoholizmus, kábítószer-fogyasztás, bűnözés, öngyilkosság, lelki betegségek) emelem ki.

A tantárgy célja, hogy a szociológia történetének és fejlődésének bemutatásán keresztül megismertetni a hallgatókat a modernkor társadalmával, annak problémáival (szegénység, munkanélküliség), a modernizáció társadalmi konfliktusaival, és azok megoldási lehetőségeivel. A tantárgy ismerete azért is fontos, mert kulcsszerepet játszik a modern szellemi életben, központi helyet foglal el a tudományok között.

SZOCIOLÓGIA ÉS MÁS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Andorka (2006) szerint valamennyi társadalomtudomány (történettudomány, politikatudomány, filozófia, kulturális antropológia, pszichológia, szociológia, néprajz, pedagógia stb.) az emberi élet és a társadalmi élet törvényszerűségeire keresi a magyarázatot, eltérésük csupán módszereik különbözőségéből fakad. A *szociológia* szavunk latin és görög szóösszetétel mely (*Socios* = társaság, társadalom, *logos* = szó, tan,) társadalomtant, társadalomtudományt jelent. A szociológia tehát egy *társadalomtudomány* mely, a filozófiáról vált le a XIX század második felében.

Andorka (2006) meghatározása alapján a szociológia: A társadalmak felépítésével, működésével, valamint a társadalmat alkotó egyének, csoportok, szervezetek, intézmények jellemzőivel foglalkozó empirikus irányultságú tudomány.

A társadalomtudományok kialakulása a filozófiára vezethető vissza, hiszen ezen tudományok mindegyike a filozófiáról vált le. Egyedül a történetírás a kivétel, ami nem a filozófiából vált ki és önállósodott. A történetírás egy-egy konkrét történelmi esemény leírására törekszik. Kezdetei az írásbeliség megjelenésével egybeesnek.

A XVII. század közepén először a demográfia önállósult. Kialakulása John Graunt nevéhez köthető, aki a londoni halálozási adatokat kezdte tanulmányozni. Ez a tudomány a népesség számával és összetételével foglalkozik. Módszere pedig a statisztikai adatok elemzése.

A XVII. század második felében lett önálló tudomány a politikatudomány, mely John Locke nevéhez köthető. Megjelenésének hátterében a megerősödő polgárság által követelt demokratikus intézmények megteremtésének jogi szabályozása állt. A politikatudományban előtérben áll a jogi gondolkodás, a jogszabályok alapelveinek elemzése.

A XVIII. században a közgazdaságtan vált önálló tudománnyá, amely Adam Smith nevéhez kapcsolódik. Az ő nevéhez köthető a „láthatatlan kéz” elmélete, melyben azt hangsúlyozza, hogy a gazdaság kiválóan tud működni szabad piaci környezetben, ahol mindenki a saját érdekéért dolgozik. A piac mint egy láthatatlan kéz szabályoz.

A XIX. században súlyos társadalmi problémák (a munkások tömeges elnyomódása és a deviáns viselkedés terjedése) keltették életre a szociológiát. A tudomány a XIX. század második felében vált le a filozófiáról és lett önálló tudomány. A szociológia előfutárai és klasszikusai: Saint-Simon, Comte és Tocqueville, Marx, Durkheim és Weber (XIX. sz.) koruk társadalmi valóságát vizsgálva igen sok tényt, adatot gyűjtöttek össze, és ezek alapján próbáltak elméleti következtetéseket megfogalmazni. A társadalomkritikus megközelítés és a valóság feltárása, mint kiindulópont, azóta is jellemzi a szociológiát.

A XIX.-XX század fordulóján a pszichológiából kialakul a szociálpszichológia. Kialakulásában szerepet játszott, hogy felismerték, hogy az egyén nagyobb társadalmi csoportban másképp viselkedik, mint önálló elszigetelt egyénként. A tudomány kísérleti módszerek segítségével vizsgálja, hogy a csoport hogyan hat az egyén viselkedésére.

A XX. század elején a társadalomnéprajz szintén erről a fejlődési vonalról válik le. Európában azzal a céllal indult, hogy összegyűjtse a népi kultúrát. Kutatásainak módszere a terepen végzett gyűjtés és megfigyelés. (Andorka, 2006)

A szociológia tárgya, módszere tekintetében különbözik a többi társadalomtudománytól. Ezen különbségeket táblázatos formában foglalom össze:

1. sz táblázat: A társadalomtudományok történeti kialakulása

	tárgy	módszer
történettudomány	történeti események	leírás
demográfia	népesség száma összetétele	statisztikai adatok elemzése
politikatudomány	politika	intézmény-és jogszabáylelemzés
közgazdaságtan	gazdasági jelenségek	deduktív
szociológia	társadalom egésze	empirikus adatgyűjtés
szociálpszichológia	egyéni viselkedés- csoportathatás	kísérlet
társadalomnéprajz	kultúra	terepmunka

Forrás: (Andorka, 2006 saját szerkesztés)

A szociológia tárgya a társadalom egésze, míg az előbb felsorolt társadalomtudományok csak a társadalom egyes aspektusait vizsgálják pl. gazdasági, népesedési folyamatokat... stb.

A szociológia módszere az empirikus adatgyűjtés és ezek elemzése. Módszerét tekintve eltér PL. a közgazdaságtantól,(deduktív) a szociálpszichológiától (kísérlet) vagy a történettudománytól, (történeti események leírása). Hasonlít viszont a demográfiához, (statisztikai adatok elemzése).

A szociológiát legjobban alapvető szemlélete különbözteti meg a többi társadalomtudománytól. *Andorka (2006)* szerint a szociológia szemlélete: az ember életének minden jellemzőjét (az életesélyeit) erősen meghatározza a társadalmi szerkezetben elfoglalt helyzete. (pl az egyén mekkora jövedelemmel rendelkezik, milyen lakásban él, milyen iskolai végzettséggel rendelkezik stb.)

**„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”**

A szociológia emberképe: a homo sociologicus, amely szerint az ember tevékenységében a társadalmi normákhoz igyekszik alkalmazkodni, mely normák mögött értékek állnak. Az egyén ezeket a normákat és értékeket a szocializáció során sajátítja el. Ezzel szemben áll a közgazdaságtan emberképe. (homo oeconomicus) A közgazdaságtan szerint az ember racionálisan dönt, saját érdekeit követi.

A szociológia segítséget nyújt a társadalom jobb megértésében, a társadalmi problémák megoldásában, az okok, következmények feltárásában, illetve a társadalmi folyamatok előrejelzésében és tervezésében. (Andorka, 2006)

Raymond Aron francia szociológus szerint a szociológus három tudományos magatartás között választhat: lehet az uralkodó tanácsadója, a nép orvosa és a tudomány főpapja. A szociológusok nagy részéhez a „nép orvosa” magatartás áll közel. A szociológia kezdeteitől fogva a szegények, az elnyomottak és a kizsákmányoltak oldalán állt. Szükség van azonban a „főpapi” magatartásra is, vagyis az elméletek és a módszertan fejlesztésére is, továbbá a politikai tanácsadástól sem zárkozhat el a szociológus.

Összességében tehát a szociológia azon tudományok közé tartozik, amelyek *átfogóan* vizsgálják a társadalmat, azaz érdeklődésük a társadalmi élet valamennyi területére kiterjed.

EFOP-3.5.1-16-2017-00017
„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi
Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”

A SZOCIOLÓGIA MÓDSZERTANI PROBLÉMÁI

Andorka (2006) szerint a szociológiai vizsgálat célja valamely társadalom, vagy társadalmi csoport megismerése, alapvető jellemzőinek a feltárása. A vizsgálatok célja azonban legtöbbször nemcsak a leírás, hanem a probléma megértése, az összefüggések magyarázata, a jelenségek okainak a feltárása. Az ilyen típusú szociológiai vizsgálat lépéseit Karl Popper foglalta össze.

1. A szociológiai kutatás lépései

Első lépés a **probléma megfogalmazása**, azaz először kutatási témát kell választani. Ennek három oka lehet: megélhetés, kíváncsiság, tudományos előrehaladás. Felmerül valamilyen társadalmi jelenség, amelynek megismerése és megmagyarázása szükségesnek látszik. Pl.: kíváncsiak vagyunk arra, hogy a pályakezdők elhelyezkedési esélyei milyenek, milyen tényezők segítik, illetve gátolják ezt. Általában olyan témát választunk, amelyben járatosak vagyunk, amelynek a szakirodalmát ismerjük. Ha mégis új téma vizsgálatába kezdünk, akkor először meg kell ismernünk ennek szakirodalmát, a mások által korábban végzett kutatásokat. Fontos, hogy mindig releváns, valóságos társadalmi probléma legyen.

Elméleti hipotézisek alkotása: A hipotézis egy tudományos előfeltevés, állítás, ami eddig elért eredményekre, tapasztalatokra épül. Pl. A kapcsolati tőke hatással van a fiatalok elhelyezkedési esélyeire.

Operacionalizálás: A kutatásban használt fogalmakat pontosítani kell, világosan és egyértelműen meg kell mondani, hogy mit értünk rajta. Mérhető formában fogalmazzuk meg a hipotéziseket. Ha a pályakezdők elhelyezkedési esélyeit vizsgáljuk, akkor meg kell határoznunk, hogyan fogjuk mérni az elhelyezkedési esélyeket, illetve tisztázni kell kit tekintünk fiatalnak stb.

Adatgyűjtési módszerek: Többféle kutatási módszer van. Az egyik a **megfigyelés** melynek két fajtája van: a belső vagy résztvevő és a külső megfigyelés. A külső megfigyelés esetén kívülről figyeljük meg az adott jelenséget, azaz a kutató nem lép interakcióba a megfigyelni kívánt emberekkel. A résztvevő megfigyelés esetén a kutató maga is részt vesz a megfigyelt jelenségben. Pl. kívülről figyeljük a kocsma vendégeit, vagy együtt iszunk a kocsma vendégeivel.

A második lehetséges módszer a megkérdezés. A **megkérdezés** lehet **kérdőíves** módszer, vagy **interjú**. A kérdőív eléggé kötött kérdezési forma, a kérdések előre meg vannak fogalmazva. A kérdezőbiztosok mindenkinek ugyanazokat a kérdéseket teszik fel ugyanabban a sorrendben. A kérdőív tartalmazhat nyitott, illetve zárt kérdéseket. A kérdőív több ember vizsgálatára alkalmas módszer. Egyszerre sok emberről szerezhetünk információkat, az adatokat matematikai, statisztikai eljárásokkal dolgozhatjuk fel, ezáltal meg tudjuk mondani, hogy a kapott eredmények mennyire megbízhatóak. Ezért ez a leggyakrabban használt kutatási módszer a szociológiában. A másik módszer az interjú. Az interjú egy irányított beszélgetés, mely nagy szabadságot biztosít a megkérdezett személynek. A kutató itt is előre felkészül mit fog majd kérdezni, de ez változhat az interjúalany válaszainak függvényében. Olyan kérdést is feltehet a kérdező, ami az interjú során jut eszébe.

Lehet még statisztikai adatokat, illetve adatbázisokat **másodelemezni**. Ebben az esetben az adatok nem elsődleges kézből származnak, hanem más kutatók által korábban összegyűjtött adatot jelentenek. A szociológusok tanulmányozhatnak történészek, közgazdászok, tanárok vagy akár korábbi szociológusok írott anyagait is. Elemezhetünk folyóiratokat, újságcikkeket, magazinokat, naplókat a történelem bármely időszakából. Ez módszer a **dokumentumelemzés**.

A kutatók alkalmanként egy adott személyt vagy eseményt kívánnak megvizsgálni. Ez az **esettanulmány**, ami egy adott esemény, személy, szituáció alapos és részletes elemzését jelenti. Az esettanulmány kivitelezéséhez a kutató meglévő forrásokat elemez, például dokumentumokat, archívumokat, interjúkat készít, megfigyeléseket végez, ahol lehetséges résztvevő megfigyelést.

Társadalomtudományban kevesebb a lehetőség a **kísérletre**, azonban ez is egy lehetséges kutatási módszer. A kísérletet az különbözteti meg a megfigyeléstől, hogy itt valamilyen módon beleavatkozunk a dolgok menetébe, és megfigyeljük ennek a hatását.

Elemzés: elemezzük a gyűjtött adatokat, következtetéseket fogalmazunk meg és eldöntjük, hogy a kiinduló elméleti hipotéziseink mennyire igazolódtak be vagy cáfolódtak meg. Pontosan meg kell fogalmazni a hipotéziseket, be kell mutatni az alkalmazott módszereket, a mintavételt, definiálni kell a használt fogalmakat, be kell mutatni a használt elemzési módszereket. A mintával kapcsolatban a legfontosabb követelmény, hogy **reprezentatív** legyen. A vizsgált sokaság minden tagjának egyenlő esélye kell hogy legyen arra, hogy a mintába kerüljön. Tehát véletlenszerűen kell kiválasztani a mintába kerülő személyeket. Ezáltal olyan eredményeket kaphatunk, mely az alapsokaságot tükrözi.

Az információk feldolgozásának számos módszere ismeretes. Egyváltozós elemzések: egyszerre csak egy változót, egy szempontot vizsgálunk, azt keressük, hogy például milyen gyakran fordulnak elő bizonyos esetek. Ezzel szemben a két- és többváltozós elemzések segítségével összefüggéseket is vizsgálhatunk. pl. chí-négyzet próba, varianciaanalízis, LISREL-módszer, faktoranalízis, klaszterezés, loglineáris elemzés.

Az eredmények közzététele: tanulmányokban vagy könyvekben közzétesszük a kutatás eredményeit. A pontos és részletes publikálás fontos része a kutatásnak. A kapott eredmények további kutatások kiindulópontjai lehetnek.

2. A szociológiai kutatás logikája

A szociológiai kutatás logikája lehet *induktív és deduktív*. Indukció esetén a kutatás első lépése a megfigyelés, majd ennek alapján következik az elméletalkotás. Ehhez a típushoz tartozhatnak például a megfigyelésen alapuló módszerek.

Deduktív logikával dolgozik a kérdőíves felmérés. Ennek során első lépésben elméletet állít fel a kutató, és a kutatás során ennek relevanciáját vizsgálja. (Babbie, 2017)

2. sz. táblázat A kutatás felépítése deduktív és induktív módszer alapján

Deduktív módszer	Induktív módszer
Hipotézisalkotás	Megfigyelés
Megfigyelés	Összefüggések felismerése
A hipotézis elvetése v elfogadása	Feltételes következtetés

Forrás: Babbie, 2017. saját szerkesztés

3.A kutatások célja

Felderítő jellegű vizsgálatok: Felderítő vizsgálattal kezdjük megvizsgálni azt, ami új kutatások jelentős része problémafeltáró. A felderítő vizsgálat során olyan ismereteket szerzünk, szerezhetünk, amelyek alapján hipotéziseket tudunk megfogalmazni egy későbbi határozott célú kutatáshoz. Célja, hogy kevésbé ismert tárjunk fel.

Leíró jellegű vizsgálatok: a szociológiai kutatások döntő többsége ide tartozik. Célja: egy, vagy több függő változó pontos mérése, meghatározott népességben, illetve egy abból vett mintában.

***„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”***

Magyarázó jellegű vizsgálatok: logikája leginkább a laboratóriumi kísérlethez hasonlít. A kísérlet az a kutatási módszer, amikor az objektum viselkedésének megismeréséhez bizonyos, az objektumra hatást gyakorló tényezők szolgálnak eszközként. A kutató megvizsgálja, hogy az objektum kiinduló állapotából hogyan jut el a megváltozott állapotába. (Babbie, 2017)

A SZOCIOLÓGIA TÖRTÉNETE

Andorka (2006) szerint a szociológia, mint önálló, saját témakörrel, elméletekkel és módszertannal rendelkező tudomány megszületése csak a XIX. századra tehető. A gyors iparosodás, urbanizáció, a hagyományos társadalom intézményeinek, gondolkodásmódjának, értékeinek és normáinak rohamos változása nemcsak pozitív eredményekkel jár, hanem súlyos társadalmi problémákkal is, mint pl. a munkásosztály alacsony életszínvonala, a nagyvárosok szegénynegyedeinek nyomora, a bűnözés, a prostitúció, az alkoholizmus terjedése, családok felbomlása stb. Az első szociológusok ebben a társadalmi környezetben jelentek meg, ezeknek a problémáknak felmérésére és magyarázatára vállalkoztak.

A szociológia korszakai

1. Előfutárok
2. „Alapítóatyák”
3. A két világháború közti szociológusok
4. Szociológiai irányzatok a II. világháború után
5. Új elméleti orientációk az 1980-as és 1990-es években
6. Magyar szociológia története

1.Előfutárok

Auguste Comte-ot (1798-1857) A szociológia „atyja” – ő használta újra a szociológia kifejezést és ő adta ezt a nevet az új társadalomtudománynak. Comte hitt a társadalomtudósok erejében, akik a társadalom javításán fáradoznak. Azt állította, hogy amint a tudósok meghatározzák azokat a törvényszerűségeket, amik szabályozzák a társadalmat, a szociológusok képesek lesznek megcélolni olyan problémákat, mint amilyen az alacsony iskolázottság és szegénység.

Szemléletmódja: a társadalmat ugyanolyan objektív törvények szabályozzák, mint a természetet. Szerinte a társadalom hasonló módszerekkel tanulmányozható, mint a természet. Megfigyeléssel kell összegyűjteni a tényeket, megállapítani a közöttük létező kapcsolatot, aminek révén eljuthatunk a törvényhez. (tények-tények – ok-okozat – törvény). Ha megismerjük a törvényt, előre láthatjuk a következményeket.

A szociológiát a természettudományokhoz sorolta, s ezért nevezte magát pozitivistának. Pozitívizmus: Comte tudományfilozófiája. Lényege: csak azt lehet vizsgálni, ami megtapasztalható, megfigyelhető, ami az emberi észlelés számára létezik („pozitív”, tehát van.) Módszere: megfigyelés és történeti nézőpont.

Azóta is vita tárgya egyébként a szociológián belül, hogy vajon mennyiben tekinthető ez a tudomány a természettudományokhoz hasonlóknak.

Comte az emberi fejlődés három szakaszát különböztette meg. (3 stádium törvénye) Szerinte az első fejlődési fázis a teológiai szakasz, (papok által vezérelt társadalom) amelyben a papság hatalma érvényesül és a jelenségeket isteni lényeg beavatkozásával magyarázzák.

A következő stádium a metafizikai, (katonai társadalmak) amelyben a hadsereg uralma érvényesül. A jelenségeket elvont gondolatokkal magyarázzák.

A harmadik szakasz a pozitív korszak, itt a tudósoknak jut a legfontosabb szerep, és természettudományos módszerekkel kimutatott törvényekkel magyarázzák a jelenségeket – tudósok vezette társadalom, ipari társadalom)

Az egyes szakaszokba való átlépés a rend felborulásával jár – a szociológia segítséget adhat a helyzet megoldásában.

Claude Henri Saint-Simon (1760-1825) Törvényszerűségeket keresett a társadalmak fejlődésében. Szerinte két erő mozgatja a társadalmakat: a megszokás ereje és az újításra, változtatásra irányuló törekvés. A történelemben váltakoznak a stabilitás időszakai és a kritikus időszakok, így mennek végbe a nagy változások.

Három nagy társadalmi típust különböztetett meg: a teológiai, a katonai és az ipari társadalmat.

Szerinte a fejlődés az ipari társadalom irányába halad. Ő az „*ipari társadalom*” megfogalmazója.

Szerinte a vezető osztály tudósokból, bankárokból, ipari vállalkozókból és mérnökökből fog állni. Tehát a „menedzserek az uralkodó osztály” és az „értelmiség az uralkodó osztály” egészen Saint-Simon-ig nyúlik vissza. Comte is az ipari társadalom elméletét vallotta. (Az ipar a legfontosabb gazdasági ág.) (Andorka, 2006)

Alexis de Tocqueville (1805-1859) Alapvetően politológus, történész, de szociológiai elméletei is lényegesek.

Érdeklődésének középpontjában a demokrácia áll. Szerinte lehet liberális (mint Amerikában) vagy despotikus (mint Franciaországban)

Szemléletének lényege: a demokratikus társadalmak alapvető lényege az egyenlőségre törekvés. Az egyenlőség azt jelenti, hogy megszűnnek a rendek, osztályok közti különbségek. (Ez nem jelenti az anyagi helyzet és a jövedelmek egyenlőségét!) Úgy látta, hogy az egyenlőség megvalósítása a szabadság elnyomásával jár. De mivel a társadalmi pozíciók a demokráciában nem öröklődnek, így mindenki előtt nyitva áll az érvényesülés. A szabadság nem más, mint a hatalom törvények szerinti gyakorlása, az önkényeskedés hiánya. Azt kutatta, hogy milyen tényezők segítik elő a szabadság megőrzését az egyenlőséget kívánó társadalmakban. (Andorka, 2006)

2. „Alapítóatyák, klasszikusok”

Émile Durkheim (1858-1917) Durkheim főként arra a kérdésre kereste a választ, hogy hogyan képesek a társadalom tagjai az együttélésre. Mi teremti meg a tagok közötti szolidaritást? Mi tartja egyben a társadalmat? Szerinte a társadalomban élő közös hiedelmek, értékek és normák teremtik meg ezt az alapot. Kétféle szolidaritási típust különböztetett meg: a mechanikus és organikus szolidaritást.

A társadalmi fejlődés lényegét a hagyományos társadalmakban uralkodó *mechanikus szolidaritásról* a modern társadalmakra jellemző *organikus szolidaritásra* való áttérésben látta. A prekapitalista társadalomra jellemző, hogy az emberek hasonlóan gondolkodnak, hasonló munkát végeznek. Ez kapcsolja össze az egyes embereket. Míg a kapitalista társadalomban az embereket a munkamegosztás fogja összekötni, vagyis az organikus szolidaritás.

Az emberek a munkamegosztás miatt egymásra vannak utalva, ezért szolidaritást kell érezniük egymás iránt. Attól tartott, hogy ez a modern fejlődés a társadalmi integráció gyengüléséhez, a normaszegés elterjedéséhez vezethet, és ezáltal a társadalmak stabilitását veszélyezteti. Ha a társadalomban meggyengülnek a közös normák, akkor anómikus állapot alakul ki. (részletesebben a *Deviáns viselkedés* c. fejezetben).

Durkheim fő szemléletmódja: társadalmi tények csak társadalmi tényekkel magyarázhatók. Ez azt jelenti, hogy elveti a Comte-i objektív törvény fogalmát, és abból indul ki, hogy minden társadalmi jelenség oka alapvetően a társadalom által létrehozott viszonyok alapján határozható meg.

Társadalmi tény: a tények nem csak dolgok lehetnek, hanem rögzült cselekvésmódok is, amik önálló léttel rendelkeznek, és a társadalom tagjaira kényszerítő erővel hatnak.

Fő műve az Öngyilkosság. Az öngyilkosságot vizsgálva állította: ez a cselekvésmód, mint társadalmi tény a következő társadalmi tényekkel magyarázható: integráció, anómia és kollektív tudat. (Andorka, 2006)

Weber, Max (1864-1920) Munkássága azért fontos, mert Marxhoz viszonyítva az osztálykülönbségek mellett egyéb strukturáló tényezőkre is felhívta a figyelmet és a jelentős ösztönzést adott a későbbi kutatóknak ahhoz, hogy a társadalom szerkezetét és rétegződését árnyaltabban elemezzék, ne csupán a gazdasági tényezőkre koncentráljanak, hanem vegyék figyelembe a gazdaságon kívüli tényezőket is.

Szemléletmódja: elfogadta a konfliktus társadalomformáló erejét, de inkább a harmonikus változásokra helyezte a hangsúlyt.

Kiegészítette Marx egydimenziós társadalom felfogását (gazdasági alap). Három dimenziót különböztetett meg: gazdaság, hatalom, életmód és megbecsültség (presztizs).

Giddens (2008) könyvében így fogalmaz: a két elmélet, alapvetően két pontban különbözik. Szerinte az osztálykülönbségek nemcsak abból fakadnak, hogy kinek a tulajdonában vannak, vagy nincsenek a termelési eszközök, hanem olyan gazdasági különbségekből is, amelyek nincsenek közvetlen kapcsolatban a tulajdonnal. Ezek közül legfontosabbak azok a képességek és iskolai végzettségek, amelyek meghatározzák, hogy ki-ki milyen munkát kap.

Másodszor Weber az osztályok mellett megkülönböztet még két másik alapvető rétegződési típust. Az egyiket rendnek – státusznak – a másikat pártnak nevezi. A státusz kifejezés azt írja le, hogy a különböző társadalmi csoportok milyen társadalmi megbecsültséggel és tekintéllyel rendelkeznek. A rendi különbségek gyakran függetlenek az osztálytagolódástól. Pozitív privilégiumokat élvező rendi

***„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”***

csoportba azok tartoznak, akik egy adott társadalmi rendben nagy presztízsnak örvendenek.

Weber szerint a pártokba tömörülés a hatalom lényeges aspektusa, és az osztályoktól, ill. a rendektől függetlenül befolyásolhatja a rétegződést. A párt olyan egyének csoportját jelenti, akik együtt tevékenykednek, mert közösek a gyökereik, a céljaik, az érdekeik.

Megkülönböztette a hatalom (fizikai kényszeren alapuló esély) és az uralom (legitim, tehát jogos) fogalmát. Az uralom (legitimitásuk szerint) háromféle lehet: tradicionális (a szokásjog az alapja), karizmatikus (kivételes képességű vezérek) és a racionális (törvényes választáson alapuló).

Weber írásai a rétegződésről azért fontosak, mert rámutatnak, hogy az osztálykülönbségek mellett más rétegződési dimenziók is befolyásolják az emberek életét.

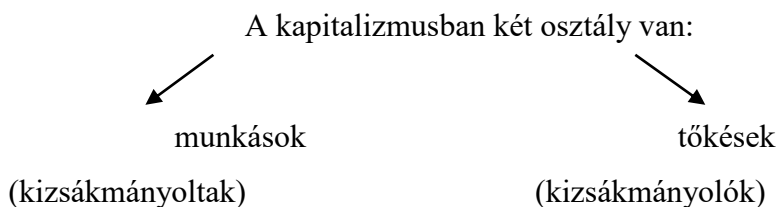
Tudományfelfogása: A „megértő szociológia” megteremtője. Szerinte a szociológiának nemcsak arra kell törekednie, hogy a jelenségeket leírja, hanem arra is, hogy megértse a mögöttük meghúzódó motivációkat. Ennek elemzéséhez kidolgozta a „Szociális cselekvésméletét”. Cselekvésméletében négy társadalmi cselekvést különböztetett meg. Célracionális cselekvés esetén a cselekvőt egy adott cél elérése motiválja. Értékracionális, amikor a cselekvés során valamilyen értéknek próbálunk megfelelni. (nem maga a sikeresség a fő cél) Tradicionális cselekvés esetén a hagyományok állnak a cselekvés háttérében. Végül az emocionális cselekvést az érzelmek motiválják.

A modern kapitalizmus kialakulását sajátos racionalizálódási (intézményesülési) folyamatként írta le, aminek erkölcsi alapját a protestáns etikában látta. Ezzel gyökeresen ellentmondott Marxnak, hiszen vele ellentétben azt állította, hogy a tudat fejlődése megteremtheti a maga számára szükséges anyagi javakat.

A racionalizálódás folyamatának elemzésekor foglalkozott a bürokrácia kérdésével is. A bürokrácia azt jelenti az ő értelmezésében, hogy pontos szabályok szerint mennek az ügyintéзések egy szervezetben belül, tehát nem például megvesztegetéssel, ami a feudális ügymenet sajátja. (Andorka, 2006)

Marx munkássága: Andorka (2006) szerint a szociológiában jelentős szerepet tölt be **Karl Marx** (1818-1883) és *Friedrich Engels* (1820-1895). Munkásságuk középpontjában a *kapitalista rendszer bírálata* állt.

Osztályelmélet: Marx elméletében a társadalom szerkezete alapvetően osztályszerkezet. Az osztály Marx szerint olyan emberekből áll, akiknek azonos a viszonyuk a termelési eszközökhöz.

A két osztály a termelőeszközökhöz való viszony alapján különbözik egymástól. Az emberek megélhetését ugyanis a termelőeszközök biztosítják. A termelőeszközök a tőkés tulajdonában vannak, míg a munkásoknak nincsenek termelőeszközeik. A munkások személyileg szabadok, de megélhetésük érdekében kénytelenek eladni munkaerejüket a tőkésnek, mivel azok birtokolják a termelőeszközöket.

A tőkés célja, hogy a munkás jóval több értéket állítson elő a munkanap során, mint a számára kifizetett *munkabér*. A munkás így munkaereje értékén felül állít elő új értéket, amit Marx *értéktöbbletnek* nevez. Az értéktöbbletet a munkás állítja elő, de a tőkés elsajátítja, ez a forrása a *kizsákmányolásnak*.

Értéktöbblet-elmélet: minden áru értéke egyenlő az előállításra fordított munkával. Marx szerint a munkaerő olyan áru, amelynek két eltérő értéke van. A használati érték mindig nagyobb, mint az érték. Azaz a munkások által előállított áruk értéke (a munkaerő használati értéke) nagyobb, mint az a munka, amit az előállításra fordítunk (a munkaerő értéke).

A kettő közti különbözetet, azaz az értéktöbbletet sajátította el a tőkések. Ezt nevezte kizsákmányolásnak.

Elidegenedés, elnyomorodás-elmélet elmélet az értéktöbblet felhalmozása hatalmas méretű vagyonok keletkezését eredményezi a tőkések kezén, míg a munkások mindig szegények maradnak, munkájuktól elidegenednek.

Az elnyomorodási elmélet alapja az értéktöbblet elmélet. A munkásosztály elnyomorodásának van egy abszolút és egy relatív értelmezése.

abszolút: a munkások életszínvonala egyre mélyebbre süllyed.

relatív: ennek következtében a tőkések és munkások közti különbség is egyre nagyobbá válik.

Az elidegenedésnek kétféle értelmezése van: egy szűkebb és egy tágabb.

szűkebb: a munkások elidegenednek a munkától, mivel nem látják a munkájuk eredményét. Ennek az oka, hogy a termelési eszközök a tőkések tulajdonában vannak, illetve az előállított termék is a tőkésé lesz.

tágabb: a munkások nem csak a munkától idegenednek el, hanem az egész társadalomtól, úgy érzik, hogy ki vannak szolgáltatva. (Andorka, 2006)

Konfliktuselmélet: a munkások és a tőkések közötti társadalmi egyenlőtlenségek szükségszerűen konfliktusokhoz vezetnek. Marx a konfliktust pozitívan értékelte, mert úgy gondolta a konfliktus viszi előre a társadalom fejlődését. Fejlődés azért van, mert különböző osztályok harcolnak egymással. A konfliktus a társadalomban lehet hasznos, ha azt megfelelően képesek kezelni.

**„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”**

Az osztályokat jellemezte a tudatosodás alapján is. Magának való osztály, amelyiknek tagjai hasonló-azonos helyzetben vannak, de ezt nem ismerik fel, és nem folytatnak osztályharcot. A magáért való osztály tagjai ráébredtek helyzetükre, érdekeikre, és ezért osztályharcot folytatnak.

A technikai fejlődés következtében a munkásosztály egyre nagyobb hányada dolgozik nagy termelő szervezetekben, amely lehetővé teszi az *osztályharcot*. Az osztályharcos munkásság öntudatra ébredése oda vezet, hogy hatékonyabban tudnak fellépni a tőke ellen. Az osztályharc célja: a kapitalizmus, mint társadalmi rendszer megdöntése. A konfliktus legmarkánsabb formája a forradalom, ami lehetővé teszi az egyik társadalmi formációból a másik társadalmi formába való átlépést. A konfliktusok (osztályharcok) révén mindig egy jobb, egy fejlettebb társadalomba kerülünk. A kapitalizmust forradalom segítségével meg kell dönteni.

A tőke létrejöttének történelmi feltételei: az áruforgalom, az árutermelés, a világkereskedelem, világpiac kialakulása.

Az áruforgalom közvetlen formája:

1. ÁRU	→	✶PÉNZ	→	✶ÁRU (eladás vétel)
2. PÉNZ	→	✶ÁRU	→	PÉNZ ✶(vétél eladás)
3. PÉNZ	→	✶ÁRU	→	PÉNZ ✶ ^x

^x - értéktöbblet

Adott pénzösszegért megvásárolt árut soha nem az eredeti összegért adnak el, hanem valami pluszért. Értéktöbblet. Tőkévé változtat.

A munkások bére a gazdasági fejlődés előrehaladásával emelkedni kezdett. Ebben lényeges szerepe volt az osztályharcnak.

Formációelmélet: a rabszolgartató társadalomtól a kapitalizmusig tartó fejlődési szakaszokban a kizsákmányolás volt jellemző. Ez a különböző formációkban más és más hatalmi viszonyok és jogi keretek között történt. A kapitalizmusban megvalósul a munkásosztály teljes kizsákmányolása, amely azon alapul, hogy a tőkések elsajátítják az értéktöbbletet. A kapitalizmust a szocializmus majd a kommunizmus fogja követni. A szocialista és kommunista társadalmakban már nincs kizsákmányolás: a termelési eszközök az állam tulajdonában vannak. A kettő abban különbözik, hogy a szocializmusban a jövedelmet a végzett munka (teljesítménye) arányában osztják el, a kommunizmusban pedig mindenki szükségletei szerint részesül a megtermelt javakból. (Andorka, 2006)

Gazdasági alap és felépítmény: Marx filozófiai és társadalomtudományi munkásságának alapkategóriája a gazdasági determinizmus. Ennek értelmében a társadalmak fejlődésének alapvető motívuma a gazdasági alap. Minden más (politika, kultúra, tudomány, vallás, művészet) ennek felépítménye. (A lét határozza meg a tudatot.) Hangsúlyozta ugyanakkor, hogy a gazdasági alap és a felépítmény között kölcsönhatás létezik. A gazdasági élet történései határozzák meg a többi rendszerben zajló folyamatokat.

3.A két világháború közti szociológusok

Spencer, Herbert (1820-1903) Az evolucionista világszemlélet híve. Felfogásának alapja Darwin fejlődéselmélete. Eszerint a társadalmakat ugyanolyan törvények mozgatják, mint amelyek a természet fejlődését biztosítják. Ha az állam nem avatkozik be, akkor a fejlődés spontán módon kiválasztja az alkalmatlan intézményeket és egyéneket, és segíti a legalkalmasabbak, a legrátermettebbek túlélését. A szegények megérdemlik, hogy szegények maradjanak. (Szociáldarwinizmus).

Pareto, Vilfredo (1848-1923) Marx-szal vitatkozó társadalomelméletében a társadalmak történetét a hatalmi elit körforgásaként írta le. Eszerint a hatalomban lévő és a hatalomra törő elit között folyik a harc, míg a társadalom nagyobbik részében semmiféle fejlődés nincs.

Szerinte az emberi cselekvéseket két tényező határozza meg: a racionális megfontolások mellett irracionális ösztönök és az irracionális cselekedeteket igazoló ideológiák.

Az 1920-as években jelentek meg az első társadalmi felmérések (Anglia, USA különböző városai). Ezek már tapasztalaton alapuló empirikus vizsgálatok voltak.

Charles Booth (1840-1916) és **Frederic Le Play (1806-1882)**: az első szegénység kutatásokat ők végeztek (szegény családokról és életkörülményeikről gyűjtöttek adatokat).

Robert E. Park (1864-1944) és **Ernest M. Burgess (1886-1966)**: városszociológiai vizsgálatokat végeztek. A városrészek társadalmi környezetét vizsgálták. pl. hol helyezkednek el a különböző társadalmi osztályok, illetve mely városrészekben összpontosulnak a társadalmi problémák. Közös művük: A város – 1925-ben jelent meg.

Az Európai szociológia fejlődését a történelmi események hátráltatták. (világháború, gazdasági világválság) Nyugaton a II. világháború után, keleten a 60-as évektől indult fejlődésnek a szociológia.

A 60-as évektől a szociológia ágakra, szakszociológiákra vált szét. A szociológia ágazatai egymás után különültek el, ahogy a konkrét társadalmi problémák sorra jelentkeztek.

A szociológia az egyetemi oktatásban is elfogadott tudománnyá vált. Az empirikus szociológia kialakulása Peter Lazarsfeld (1901-1976) nevéhez köthető. Ő azt hangsúlyozta, hogy a vizsgálatokhoz olyan változókat kell keresni, amit a

valóságban lehet mérni. Az elméleti hipotéziseket szerinte empirikus módszerrel kell bizonyítani. (Andorka, 2006)

4. Szociológiai irányzatok a II. világháború után

Andorka (2006) így fogalmaz könyvében: a szociológia a második világháborút követő évtizedekben élte át a klasszikus korszak utáni második virágkorát. Kifejlődtek a kutatási módszerei, igen sok nagy empirikus vizsgálatra került sor, és teljesen elfogadott tudománnyá vált: kialakultak a nemzetközi kapcsolatok, megindultak a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok. Ezekben az évtizedekben három világosan körülhatárolható elméleti iskolát lehet megkülönböztetni: a *marxizmust*, a *strukturalista funkcionalizmust* és egy lazább irányzatot, a *neoweberianizmust*.

Marxizmus: A *marxista* szociológusok szerint a mai társadalmak alapvető jellemzője a konfliktus, az osztályharc, amely a kapitalizmus eltűnéséhez vezet. Az irányzat legismertebb képviselője, az amerikai szociológus E.O.Wright volt. Közel állt a marxizmushoz a frankfurti Iskola is (Max Horkheimer (1895-1973), Theodor W. Adorno (1903-1969), Jürgen Habermas (1929-), mely az 1920-as években jött létre Németországban. A Frankfurti Iskolát elsősorban a tudati viszonyok érdekelték szemben a marxizmussal, mely a gazdasági viszonyokat állította vizsgálatai középpontjába.

Funkcionalizmus:(harmóniaelmélet) A *strukturalista funkcionalizmus* szerint a társadalmat az együttműködés jellemzi, különböző alrendszereket lehet benne megkülönböztetni - a gazdaságot, (a célokhoz szükséges eszközök) a politikát, (célmeghatározás) a kultúrát(a társadalom tagjai tevékenységének integrálása), és a személyiséget(az értékek és normák átadása, a szocializáció) -, ezeknek az alrendszereknek világos funkciójuk van, és mindegyik szerepe szükséges a társadalom megfelelő működéséhez. Legfontosabb képviselő Talcott Parsons (1902-

1979) volt. Robert Merton (1910- 2003) is ismert képviselője volt ennek az irányzatnak. Ő elméletében a funkciók mellett megkülönböztette a diszfunkciókat (hátrányos hatások). Továbbá különbséget tett a manifeszt (nyílt, akaratlagos, tervezett) és a latens (rejtett, nem tervezett) funkciók között.

Neoweberianizmus: E két elméleti iskolánál sokkal kevésbé körülhatárolható „iskolaszerűen” a neoweberianus irányzat, mely Max Weber gondolatain alapul. Fő jellemzőjeként lehet említeni, hogy többdimenziós társadalmiszerkezet-modelleket használ; nagy figyelmet fordít a hatalomra; fontosnak látja a kultúra hatását a gazdaságra és politikára. Az empirikus szociológiai kutatások nagy része a neoweberianus elméleteket vette alapul. Ide sorolhatjuk pl. Gerhard Lenski munkásságát. (Hatalom és privilégium (1966), továbbá Raymond Aron (1905-1983) francia szociológus munkásságát.

Nehéz irányzathoz sorolni Pierre Bourdieu (1930-2002) francia szociológust. Oktatásszociológiával foglalkozott. Nevéhez köthető a háromféle tőke fogalma. gazdasági, kulturális és szociális tőke. Szerinte a társadalmi helyzet reprodukciójában kitüntetett szerepe van a kulturális (tudás) tőkének és a szociális (kapcsolati) tőkének.

5. Új elméleti orientációk az 1980-as és 1990-es években

Az 1980-as évek óta lényeges változások látszanak kibontakozni a szociológiai gondolkodásban. A társadalmi struktúrákkal szemben nagyobb figyelmet fordítanak az egyéni cselekvőre, és hangsúlyozzák, hogy az egyéni cselekvést nem határozza meg teljesen a struktúra, sőt valójában a társadalom tagjai egyéni cselekedeteikkel hozzák létre és módosítják a struktúrákat. Kétségek merültek fel, hogy a szociológiában korábban feltételezett érték- és normakonszenzus létrejöhet-e a modern multikulturális társadalmakban. Viszont kérdés, hogyan működhet ilyen konszenzus hiányában a társadalom. Megnőtt az érdeklődés a mikro társadalmi

jelenségek és ezzel összefüggésben a makro folyamatok és a mikro jelenségek közötti összefüggések iránt. A korábban uralkodó konfliktuselméletek mellett a harmónia-elméletek reneszánszát, ezzel összefüggésben a funkcionalizmus iránti érdeklődés megerősödését lehet megfigyelni. (Andorka, 2006)

6. Magyar szociológia korszakai

1900-1919. Az első világháború előtt a Huszadik Század című folyóirat körül kialakult szerzőgárda volt Magyarországon a szociológia előfutára. 1900 – *ban alakult meg a Társadalomtudományi Társaság*. 1901. –ben pedig a 20. század című folyóirat. Célja a korabeli külföldi szociológiai irodalom megismertetése, illetve a Magyarországon kialakult társadalmi problémák empirikus eszközökkel történő vizsgálata volt. Ez a szellemi műhely egészen 1919-ig működött. Vezetője Jászi Oszkár politológus volt. A XX. Század folyóirat a tagoknak publikációs lehetőséget nyújtott. Képviselők pl. Braun Róbert (faluszociológiai kutatások), és Leopold Lajos (presztizs-kutatások) Ennek a korszaknak az egység volt a jellemzője, mindenki hasonlóan gondolkodott.

1930-1949. A két világháború között kialakult a szociográfiai irányzat. A falukutató vagy szociográfiai irányzat a falvakban lakó népesség helyzetét, problémáit vizsgálta. Az ország különböző részeit felosztották egymás között és minden kutató egy-egy részről írt. pl.: Erdei Ferenc – Duna-Tisza köze, Veres Péter – Hajdúság, Szabó Zoltán – Északi-középhegység, Ilyés Gyula- Dunántúl.

1945 után ez az irányzat megszűnt, mivel a politikai vezetés nem nézte jó szemmel a társadalmi problémák vizsgálatát. 1945 után rövid ideig az ELTE-n Szociológiai Tanszék működött. Vezetője Szalai Sándor. Fő műve: Bevezetés a társadalomtudományba (1948), mely a szociológia nézőpontjait, történetét vizsgálja. Tevékenységük 1950-ig tartott, amikor Szalait letartóztatták.

**„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”**

1960-1970. Az 1960-as évek első felében újjászületett a magyar szociológia, és ezúttal életben is maradt. Létrejött a KSH, (Központi Statisztikai Hivatal) az MTA Szociológiai Kutató Intézete, az ELTE-n és a BKÁE-n fellendült a szociológiai kutatómunka. Az első nagyobb kutatások témái: a társadalmi mobilitás, devianciák, idősök helyzete, jövedelem-különbségek.

A 70-es években került sor az első társadalmi rétegződés (Ferge Zsuzsa, 1968) és mobilitás (Andorka Rudolf. Cseh- Szombathy László) vizsgálatokra. Ezen kívül életmód, oktatásszociológia, falu- és lakásszociológia, deviancia vizsgálatok is kezdődtek.

1970 es évek közepétől. A hazai szociológusok bekapcsolódtak a nemzetközi tudományos életbe. A szociológia módszertana fejlődött. 1978-ban megalakult a Magyar Szociológiai Társaság. A szociológus szakképzés országsszerte megindult. A 80- as ben jelentek meg az első társadalom szerkezet vizsgálatok. (Kolosi Tamás L modellje, Szelényi Iván háromszög modellje)

Az 1989-es rendszerváltás után a magyar szociológia sok tekintetben új helyzetbe került: elvileg minden téma kutathatóvá vált, bár anyagi nehézségek veszélyeztették a tudományos és oktatómunkát, másrészt viszont az ideológiai akadályok eltűnése és tabutémák megszűnése új lehetőségeket nyitott arra, hogy a nemzetközi szociológia színvonalára emelkedjék. (Andorka, 2006)

EGYENLŐTLENSÉG, SZEGÉNYSÉG

Andorka (2006) így fogalmaz könyvében: minden mai társadalomban vannak szegények és gazdagok, hatalmasok és a hatalomnak kiszolgáltatottak, olyanok, akik el tudják érni, amit szeretnének, és ezért elégedettek, és olyanok, akiknek nem sikerül életcéljukat megvalósítani, ezért elégedetlenek. Ezt a jelenséget nevezzük egyenlőtlenségnek. Különösen akut az egyenlőtlenség kérdése, ha a társadalom nagy része szegénységben él. A szociológiának kezdetei óta egyik központi kutatási témája az, hogy mekkorák az egyenlőtlenségek, hogyan alakul ez: nő, vagy csökken; mi az oka a szegénységnek, valamint hogyan lehet a szegénységet enyhíteni.

Társadalmi egyenlőtlenség: az egyének és családok, társadalmi csoportok helyzete a társadalomban nagy különbségeket mutat a mindennapi életüket, szükségleteik kielégítését, életesélyeiket, életük minőségét illetően. Ezeket a különbségeket nevezzük *társadalmi egyenlőtlenségeknek*.

Az egyenlőtlenségek számos dimenzióját lehet megkülönböztetni: pl. a jövedelem, a vagyon, a munkakörülmények, a lakásviszonyok, a lakóhely környezete, a műveltség, a szabadidő mennyisége és eltöltésének módja, az egészségi állapot stb. A felsoroltak mind a társadalmi pozíciók közötti egyenlőtlenségek.

Esélyegyenlőtlenség: egyenlőtlenséget jelent a jobb társadalmi helyzetben levő csoportokba való bejutás lehetőségének mértéke is, ezt szokták *esélyegyenlőtlenségnek* nevezni. Az *esélyek egyenlősége* azt jelenti, hogy a társadalom minden tagjának egyforma a lehetősége pl. a munkához jutásra vagy a tanuláshoz.

Egyenlőség: ennek megfelelően az *egyenlőség* fogalmát is alapvetően két értelemben szokás használni: az aktuális pozíciók egyenlősége azt jelenti, hogy a társadalom minden tagjának az adott időszakban azonos a jövedelme, a vagyona,

**„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”**

azonosak a lakásviszonyai stb. Az esélyek egyenlősége pedig azt jelenti, hogy a társadalom minden tagjának (legalábbis életpályája elején) egyenlő esélye van arra, hogy a jövedelem stb. szempontjából kedvező pozíciókat elérje.

A társadalmi egyenlőtlenségek keletkezése a piacgazdaság elkerülhetetlen velejárója. Az egyenlőtlenségek bizonyos szintje ösztönözheti is a gazdasági növekedést, ha a társadalom tagjainak módjuk van teljesítményük növelésével egy vagy több területen megközelíteni vagy utolérni a jobb társadalmi helyzetben lévő csoportok fogyasztását, életmódját. Az emberek elfogadják a társadalmi egyenlőtlenségeket, ha úgy érzik, teljesítményük növelésével ők is előre juthatnak. Igazságosnak, méltányosnak, elfogadhatónak tartják az emberek az egyenlőtlenségeket, pl. a nagyobb jövedelmet, ha mögötte nagyobb teljesítmény áll.

A társadalmi fejlődés zavaraihoz, a társadalmi egyensúly megbomlásához vezet, ha az egyenlőtlenségek meghaladják a társadalom által elfogadhatónak tartott mértéket. Amíg a társadalom jobb helyzetben levő tagjai gyakran pazarolnak, addig jelentős számú csoportok az alapvető életszükségleteiket sem képesek kielégíteni. Ha a jövedelmek szélsőségesen polarizálódnak, ha a társadalom egy része teljesítményének növelésével sem képes életkörülményein változtatni, vagy ha elveszítik a reményüket arra, hogy valaha is jobb körülmények közé kerüljenek, instabil társadalmi állapot alakul ki.

A szegénység, mint társadalmi állapot meghatározása nem egyszerű feladat. Nincs általánosan elfogadott fogalma a szegénységnek, bár kutatása John Bellers szerint már az 1700-as években megkezdődött. Booth a 19.sz. végén kezdte el a szegénység kutatását. Booth célja az volt, hogy feltérképezze London társadalmi-gazdasági rétegződését. Megfigyeléseket végzett, interjúkat készített. Booth nyolc társadalmi réteget különböztetett meg, ezek között négy volt a *szegénységi határ* felett és négy alatta. Ezt a kifejezést, hogy *szegénységi határ* ő vezette be a társadalomtudományokba. A nyolc réteg meghatározásához a jövedelem nagyságát,

**„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”**

a foglalkoztatás jellegét, a lakáshelyzetet és az életkörülményeket vette alapul Charles Booth.

Szegénység: a szegénység fogalmát inkább a hagyományos hátrányos helyzet megjelölésére használják, általában a jövedelmi szegénységet és ennek következményeit értik alatta.

Létminimum: a létminimum Booth nevéhez köthető. A létminimum azoknak a javaknak és szolgáltatásoknak a számbavétele, amelyek a létfenntartásához, a minimális emberi szükségletek kielégítéséhez szükségesek. A létminimum alatt élő egyén hiányt szenved az alapvetően szükséges javakból, pl. nem megfelelő táplálkozás.

Ki lehet számolni, hogy különböző összetételű családoknak mennyi pénzre van szüksége ahhoz, hogy táplálkozásuk minimális szinten megoldott legyen, és ezt az összeget szorozzák hárommal. Magyarországon először 1968-ban a KSH számított, akkor 620 Ft/fő/hó volt. A létminimumhoz köthető az abszolút szegénység fogalma.

Abszolút és relatív szegény: az *abszolút szegénység* esetén az egyén vagy a család a létminimum alatt él. A létminimumot legtöbbször egy bizonyos egy főre jutó havi jövedelemben határozzuk meg.

A *relatív szegénység* viszont az jelenti, hogy az egyén vagy a család erősen elmarad az adott társadalom átlagos viszonyaitól, pl. az egy főre jutó jövedelem kevesebb, mint az átlag 60, 50 vagy 40 %. Nemcsak jövedelem, hanem más életkörülmény-mutatók alapján is beszélhetünk relatív szegénységről: pl. Magyarországon általános a 8 általános iskolai végzettség, az ennél alacsonyabb végzettségűek relatív értelemben szegények. (Andorka, 2006, Giddens, 2008)

Depriváció: a relatív szegénységgel kapcsolatban gyakran használják a *depriváció* fogalmát is, Andorka (2006) szerint a *depriváció* szó szerint „valamitől való megfosztottságot” jelent. De érthetjük alatta azt is, hogy valakit a szeretettől fosztanak meg. Azt jelenti, hogy az egyén nélkülöz valamit ami az adott

**„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”**

társadalomban a nagy többségnek rendelkezésére áll, vagy amit az adott társadalomban mindenki számára kívánatos, elérendő minimumnak tartanak.

(A magyar szociológiai használatban ennek a fogalomnak a szinonimája a *hátrányos helyzet*. A *többszörösen hátrányos helyzet* az olyan személyekre utal, akiknél egynél több hátrány (pl. alacsony jövedelem és rossz egészségi állapot) jelentkezik.

1. Egyenlőtlenség és szegénység okai

Az egyik álláspont szerint a társadalmi egyenlőtlenségek *az emberek közötti alapvető különbségekből származnak*. Ezeket a különbségeket sokan *a biológiai adottságokban látják*, és feltételezik, hogy ezek többé-kevésbé öröklődnek.

A szegénység oka az gazdasági-társadalmi rendszer jellege, működése, ezért az elsőrendű feladat ennek megváltoztatása.

Ezen kívül több köztes álláspont ismert. Az 1960-as években és a 70-es évek elején többnyire a *műveltség és az iskolai végzettség* terén fennálló hátrányokban látták a szegénység fő okát. Ezért az oktatást látták annak a területnek, ahol a szegények gyermekeinek speciális támogatásával a legeredményesebben lehet a szegénység, különösen annak öröklődése ellen küzdeni.

Egy másik álláspont szerint az emberek a *rossz testi és különösen lelki egészségi állapotuk miatt* válnak szegénnyé: egyszerűen képtelenek nagyobb erő kifejtésre, rendszeres munkavégzésre.

Van olyan álláspont, amely szerint a *csonka - egyszülős - családok* válnak szegénnyé, és képtelenek ebből a helyzetből kiemelkedni. Ezek a családok azután a gyermekeikre is átörökítik a szegénységi állapotot, sőt az egyszülős családminta is öröklődik nemzedékről nemzedékre.

A „szegénység kultúrája”- elmélet némileg ötvözi az előző három magyarázatot. Eszerint a szegény rétegbe tartozóknak egy egészen különös viselkedési norma- és

***„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”***

értékrendszere, vagyis „kultúrája” van. Ez megakadályozza őket abban, hogy a szegénységből kiemelkedjenek, viszont megkönnyíti számukra, hogy a szegénységgel járó terheket elviseljék. Sőt egyesek szerint a szegénységnek e védő funkciója nélkül a szegények nem lennének képesek mentális egészségüket fenntartani ezen életkörülmények nyomása alatt.

2. Egyenlőtlenséggel és szegénységgel kapcsolatos álláspontok

Az egyenlőtlenségek szükségszerűek, sőt kívánatosak. 19. sz. elejére tehető (szociáldarwinizmus: szegények megérdemlik, hogy szegények maradjanak.)

A mérsékelt egyenlőtlenség elfogadható, de az esélyek legyenek egyenlők. (Képviselő: J. S. Mill.)

Semmiféle társadalmi egyenlőtlenség nem fogadható el. Teljes egyenlőség a kívánatos. Ezt képviselte Marx és Engels.

3. Szegénység története Magyarországon Andorka (2006) szerint

Szegénység 1945 előtt: erről az időszakról nincsenek pontos adataink. Az 1911-es első budapesti lakás-összeírás alapján a lakosság háromnegyede vagyontalan és szegény. A két világháború között Magyarországot „hárommillió koldus” országának nevezték. Valószínűleg ennél is nagyobb volt a szegények tényleges száma. Az 1960-as évek elején még mindig hárommillió körülire becsülhető a szegények száma, ez azután lecsökkent körülbelül egymillióra.

Szegénység és egyenlőtlenség a szocialista korszakban: 1962-től végez a KSH háztartási és családi jövedelem vizsgálatokat. 5 évente végzik. Lényege, hogy összeírják az előző évek összes jövedelmét, továbbá kiterjednek a háztartások által elfogyasztott termékekre is. 1962-ben még mindig 3 millió a szegények száma, majd 1967-ben csökken 1 millióra. Megváltozik a szegény réteg összetétele a 60-as

**„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”**

évekről a 80-as évekre. 1982-ig hivatalosan tagadták a szegénység létét, ezért annak pusztá említése is tabu volt. csak hátrányos helyzetről lehetett beszélni.

De létezett, méghozzá nem is jelentéktelen mértékben. Alakulásáról a következőket állapíthatjuk meg:

3.sz. táblázat Szegénység a 60-as 80-as években

60 -as évek	80 -as évek
mezőgazdaság fizikai dolgozók	szakképzetlen munkások
falvakban koncentrálódik	falusi szegénység csökken, városi nő
idős korosztály körében gyakori	fiatalok körében jellemző a szegénység

Forrás: (Andorka, 2006. saját szerkesztés)

A 80-as években nőni kezdett a jövedelmek közti egyenlőtlenségek. A lakosság jövedelemkiegészítő tevékenysége kezdetben a mezőgazdasági kistermelésben, az 1980-as években pedig már más területeken is nőtt, ez hozzájárult a legalacsonyabb jövedelmű rétegek életszínvonalának javításához.

Szegénység és egyenlőtlenség a rendszerváltás óta: 1992-től végeznek Háztartás Panel felvételeket. Lényege, hogy évről-évre ugyanazon családokat és egyéneket kérdezik meg, ezáltal a háztartások életében bekövetkezett változásokat is nyomon tudjuk követni.

1992-95-ig a szegénység lényegesen megnőtt. Ennek egyik oka: az infláció (1989-95-ig négyszeresére emelkedtek az árak), másik oka a munkanélküliség megjelenése és növekedése. A munkanélküliségi ráta 1993-ban volt a legmagasabb. (13%) 1996-ban a népességnek több mint egyharmada a létminimumnál kisebb jövedelemből él. 1990-től a jövedelemegyenlőtlenség lényegesen megnőtt.

4. Kik a szegények?

1. A szocialista korszakból ismert **hagyományos szegények**: a szakképzetlen munkások és a mezőgazdasági fizikai dolgozók. Mindekét rétegnél ok: az alacsony iskolai végzettség és falvakban élnek

2. Az **új szegények**: a munkanélküliek. háztartásbeliek, ill. egyéb felnőtt eltartottak. Azok, akiknek nincs rendszeres keresetet biztosító munkahelyük, ill. akik nem rendelkeznek nyugdíjjal.

3. A **demográfiai szegénység**: a rendszerváltás után felerősödött az a tendencia, hogy a szegénység az idősebb korosztályról fokozottan a gyermekek felé tolódik el. A rendszerváltás vesztesei a fiatalok.

4. Az **etnikai szegénység** a rendszerváltás után leginkább a roma lakossághoz tartozókat érinti.

5. Nemzetközi tendenciák

A föld népességének kisebbségét alkotó fejlett országokban az egy főre jutó nemzeti jövedelem és az életszínvonal sokszorta magasabb, mint a többséget alkotó fejlődő országokban. A Világbank számítása szerint 1985-ben a fejlődő országokban 1,1 milliárd ember, a föld népességének mintegy egyötöde volt kénytelen a létminimumnál is kevesebb jövedelemből megélni. 1991-es adatok szerint Mozambik, Tanzánia és Etiópia a legszegényebb országok, közepes jövedelműek: Jordánia, Peru, Thaiföld, leggazdagabbak pedig: Svédország, Japán, Svájc. Egy svájci állampolgárra 420-szor akkora jövedelem jutott, mint egy mozambiki állampolgárra.

A szegénység világprobléma. A világ fejletlenebb részén a népesség növekedése a szegénység bővített újratermeléséhez vezet. Több mint 800 millió ember éhezik a Földön, naponta 30 000 gyermek hal meg a Földön betegség és alultápláltság

EFOP-3.5.1-16-2017-00017

***„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi
Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”***

következtében. A világ fejlett részén sem ismeretlen jelenség a szegénység. Az Európai Unió országaiban több mint 50 millió ember veszélyeztetett a szegénység által. (Andorka-Spéder, 1994)

TÁRSADALOMSZERKEZET ÉS RÉTEGZÖDÉS

Andorka (2006) így fogalmaz könyvében: a társadalom elengedhetetlenül szükséges az emberiségnek az élethez, a fennmaradáshoz, a fejlődéshez. Mint, ahogyan megtudtuk a társadalom nem az egyének összessége, azok formátlan halmazai. A társadalmat alkotó egyének között többé-kevésbé állandó viszony alakul ki, ennek alapján az egyes személyek különböző társadalmi pozíciókat foglalnak el, melyeket átörökítve, ezekben meg is maradnak. A pozíciók nem egyenlőek egymással, hiszen más-más hatalommal és anyagi körülménnyel járnak. Ezért azt mondhatjuk, hogy a társadalmaknak szerkezetük van.

Andorka (2006) szerint a *társadalom szerkezete* a szociológia egyik alapkategóriája. Tudományos vizsgálatok sorozata által bizonyított tény, hogy az emberek mindennapi életét (hogy mit fogyaszt, mennyi szabad ideje van és mivel tölti, milyen munkalehetőséghez jut hozzá, mennyi a jövedelme, milyen lakáskörülmények között él, stb.) alapvetően meghatározza a társadalmi struktúrában elfoglalt helye.

A **társadalmi szerkezet** nem más, mint a társadalmon belüli különböző pozíciók közti viszonyok, de mivel minden pozícióban emberek állnak, azt is mondhatnánk, hogy a különböző pozíciókat betöltő egyének és csoportok közötti viszonyokat jelenti.

A társadalmi szerkezet tovább tagolható és különböző fogalmakkal leírható:

Társadalmi rétegződés: a különböző ismérvek (foglalkozás, beosztás, munkahely, iskolai végzettség, lakóhely) alapján megállapított társadalmi kategóriák helyzetének eltérése, hierarchikus sorrendje az életkörülmények és az életmód különböző dimenzióiban. Megkülönböztetett kategória lehet: az osztály, réteg, kisebb társadalmi csoport.

Társadalmi réteg: Foglalkozás, iskolai végzettség, lakóhely, jövedelem nagyság alapján definiált társadalmi kategóriák. (Andorka, 2006) A magyar szociológiában a foglalkozás jellege (értelmiségi, szakmunkás) alapján megkülönböztetett kategóriákat szoktuk rétegeknek nevezni.

A társadalmi szerkezet és a társadalmi rétegződés vizsgálata nem különül el egymástól a szociológiában, hiszen a társadalmi szerkezet alapvető jellemzői a társadalmi rétegződésben tükröződnek.

1. Társadalmi szerkezet Magyarországon

Társadalmi szerkezet a két világháború között: az 1945 előtti magyar társadalom szerkezetét a következők jellemzik (Matolcsy Mátyás felmérése nyomán):

1. Az ország lakosságának fele a mezőgazdaságból élt, az iparosodás kezdeti szakaszban volt.
2. A középosztály kicsi. (legfeljebb az egész ország egyötöde)
3. Legszegényebb rétegek: mezőgazdasági munkások, mezőgazdasági cselédek, kisbirtokos (5-10 holdas) parasztok.
4. A gyáripart és a bankokat vezető nagytőkés családok száma 50 volt.
5. Az ezer holdnál nagyobb birtokosok és bérlők száma a családtagjaikkal együtt 1000 körül volt.
6. A 100 és 1000 hold közötti birtokosok és bérlők száma 11 ezer.
7. A 3-100 munkást foglalkoztató iparosok és kereskedők száma körülbelül 12 ezer.
8. A jövedelemegyenlőtlenség nagy volt, nagyobb, mint a korabeli Amerikában és Németországban.

Társadalmi szerkezet 1945 után: Erdei Ferenc szerint kettős társadalom létezett Magyarországon. Egyrészt élt egy történelmi nemzeti társadalom és egy modern polgári társadalom. Illetve léteztek társadalom alattiak is: parasztság és mezőgazdasági munkásság.

1945-től kezdve 20 éven át elfogadott volt az ún. “sztálini modell”: **két osztály és egy réteg elmélet**. A két osztály: munkásosztály (a termelőeszközökhöz állami tulajdonon át jut) és a termelőszövetkezeti parasztság (a termelőeszközökhöz szövetkezeti tulajdonon keresztül jut)

Az egy réteg: a szellemiek, értelmiség. Később ún. “maradék” kategóriák is kialakultak: kisiparosok, kulákok.

2. Rétegződésvizsgálatok

1968-tól indulnak meg a rétegződésvizsgálatok, mely **Ferge Zsuzsa** nevéhez köthető. A társadalmi kategóriákat a végzett munka jellege alapján különböztette meg, ezért munkajelleg csoportnak is nevezik. Munkajelleg-csoportjai:

1. Vezető és értelmiségi
2. Középszintű szellemi
3. Irodai
4. Szakmunkás
5. Betanított munkás
6. Segédmunkás
7. Mezőgazdasági fizikai
8. Nyugdíjas

**„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”**

A vizsgálat során kiderült, hogy az egyes csoportokon belül is lényeges különbségek vannak. Ezek a kategóriák különböztek egymástól a jövedelem lakásviszonyok, tartós eszközök megléte terén. A jövedelemegyenlőtlenségeknél is nagyobbak azonban a kulturális különbségek (pl. könyvek olvasása terén.) (Ferge, 1969)

Kolosi Tamás 1981-82-es rétegvizsgálata kiegészítette Ferge Zsuzsa elméletét. Szerinte nemcsak a végzett munka jellege (foglalkozás) számít, hanem az *életkörülmények és az életmód különböző dimenziói*.

7 dimenziót különböztetett meg, minden dimenzióban értékelte az egyének és családok helyzetét 1-7ig terjedő pontszámmal.

1. a fogyasztást
2. a kultúrát, életmódot: iskolai végzettséget, olvasást, házi könyvtárt, üdülést
3. az érdekérvényesítést
4. a lakásviszonyokat
5. a lakókörnyezetet
6. az anyagi színvonal
7. munkamegosztás, a munkakörülmények jellemzőit: egészségi ártalmakat, műszakbeosztást, a munka nehézségét.

A 7 dimenzió segítségével megkülönböztetett 12 státusz csoportot. Azok kerültek egy státusz csoportba, akik a 7 dimenzió együttes figyelembe vételével hasonló helyzetben voltak.

1. elit családok 7,2 %
2. városias felső réteg
3. falusias felső réteg
4. fogyasztói magatartású középréteg
5. városias jómódú munkások

EFOP-3.5.1-16-2017-00017

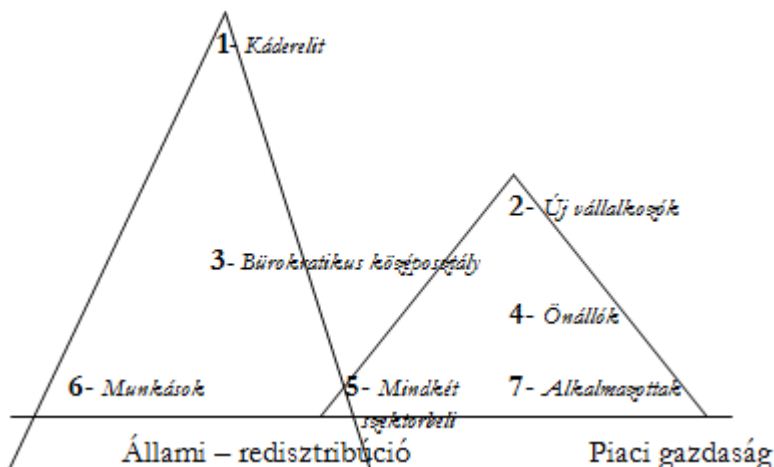
**„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”**

- 6. rossz anyagi helyzetű középcsoport
- 7. falusias középcsoport
- 8. érdekérvényesítő alsó csoport
- 9. jó anyagi helyzetű falusias alsó csoport
- 10. városias alsó csoport - egyedül a lakókörnyezete kedvező
- 11. enyhén depriált - lakókörnyezetük kedvezőtlen, de fogyasztási színvonaluk valamivel jobb
- 12. depriált - halmozottan hátrányos helyzetűek 14,4%

3. A magyar társadalom szerkezete a 80-as években

Az 1980-as években két elméleti modell is született. Szelényi Iván “két háromszög”- modellje és Kolosi Tamás L-modellje.

1. ábra Szelényi Iván „kettős háromszög” modellje

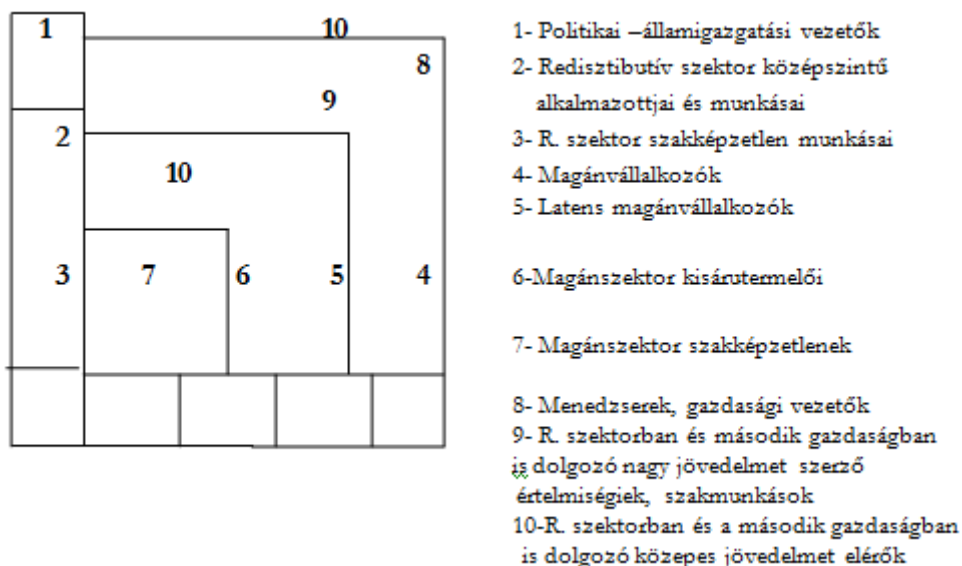
Forrás: Andorka, 2006.

EFOP-3.5.1-16-2017-00017
„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi
Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”

Szelényi a magyar társadalom szerkezetének egy olyan osztálymodelljét írta le, amely mintegy két egymás mellett lévő, egymást részben átfedő háromszögből áll. A nagyobb háromszög, amelynek csúcsa is magasabban van, az állami redistribúció elvei szerint működő gazdaságon alapul, a másik, kisebb háromszög pedig a piaci gazdaságon, ezen belül a második gazdaságon. Az előbbiben inkább rendi jellegű hierarchia érvényesül, csúcsán a kádərbürokrácia áll, az utóbbi inkább osztályjellegű hierarchiát mutat csúcsán a magánvállalkozók állnak.

Kolosi Tamás „L-modellje”

2. ábra Második gazdaság vagy piaci szektor

Forrás: Andorka, 2006.

Kolosi Tamás (1987) ugyanezt a felismerést fogalmazta meg L-modelljében. Ebben a függőleges tengely mentén mérte a társadalmi kategóriák elhelyezkedését, az állami redistribúció dimenziójában, a vízszintes tengely mentén pedig

**„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”**

elhelyezkedésüket a piaci viszonyokban. Ezeket a kategóriákat strukturális csoportoknak nevezte, hogy megkülönböztesse őket a státuszcsoportoktól, rétegektől, osztályoktól.

A piac szerepének növekedésével egy kettős struktúra jött létre Magyarországon. Az egyik struktúra az állami tulajdon, amelynek csúcspontját a *hatalmi - politikai elit* képezte. E mellett jelent meg a piaci gazdaság alapján szerveződő struktúra, amelynek csúcspontján a *második gazdaságban*, vagy olykor a *szürke* vagy *fekete gazdaságban* sikeresen mozgó vállalkozók voltak.

Mindketten utaltak arra, hogy a magyar társadalom fejlődése abba az irányban halad vagy haladhat, hogy a piaci “háromszög” vagy “dimenzió” fontossága megnő, viszont az állami redistribúcióé csökken.

Sem Szelényi, sem Kolosi nem kísérelte meg javasolt modelljét empirikus vizsgálatokban felhasználni. Mindkét modell egy átmeneti állapotot írt le.

EFOP-3.5.1-16-2017-00017
„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi
Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”

TELEPÜLÉS

Az egyenlőtlenség lényeges tényezője az egyén és család lakóhelye. Az egyes társadalmi réteg között nagy különbségek mutatkoznak az alapján, hogy ki hol lakik. A lakóhelyek legegyszerűbb megkülönböztetése a város és falu kategórián keresztül történhet.

1. Város és falu

Városnak nevezzük azokat a településeket, amelyeknek városi államigazgatási rangjuk van, míg *községek* azok a települések, amelyeknek községi rangjuk van.

Város szociológiai definíciója: az a település, amelynek lakossága és környezete, a környező falvak számára bizonyos központi funkciókat lát el (szaküzletek, specializált orvosi ellátás, művelődési, oktatási intézmények, környékük államigazgatási központja.)

A városok lakossága minden szempontból (foglalkozás, műveltség, életszínvonal, gondolkodás) heterogénebb, ezért az emberi kapcsolatok személytelenebbek, a szomszédság és a család szerepe is meggyengül, ezáltal gyengébb az egyén viselkedésének társadalmi kontrollja (gyakoribb a deviáns viselkedés).

Falu: a társadalmi kapcsolatok szorosabb volta, hagyományosabb gondolkodás, a társadalmi normákhoz való nagyobb fokú alkalmazkodás és a nyugodtabb életmód jellemzi. (Andorka, 2006)

VÁROS	FALU
nagyobb népességszám	kisebb népességszám
több oktatási, kereskedelmi, kulturális és egészségügyi intézmény	kevesebb intézmény megléte
nagyobb munkahelykínálat, magasabb átlagjövedelem	kevesebb munkalehetőség, alacsonyabb átlagjövedelem
fejlettebb infrastruktúra	kevésbé fejlett infrastruktúra
személytelen kapcsolatok	személyes kapcsolatok
rohanó életmód	nyugodtabb életmód

Forrás: (Andorka, 2006)

2. Településszociológiában használt fogalmak

Agglomeráció: azon községek, kisebb városok, amelyeknek lakossága szoros és mindennapos kapcsolatban áll a nagyvárossal, pl. sokan ingáznak.

Tanyák: (a magyar településhálózat vizsgálatánál használjuk) a magyar szakirodalom szerint a falvak és városok zárt beépítésű részén kívül fekvő, egyedülálló vagy csak kevés lakóépületből álló települések és a hozzájuk tartozó gazdasági épületek azt bizonyítják, hogy lakói mezőgazdasági termeléssel foglalkoznak. (A hivatalos statisztikában nem a tanya megnevezés szerepel, hanem külterületi lakott hely, ez azonban akár az üdülőket is jelentheti.)

Urbanizáció: ennek a nemzetközi szakkifejezésnek két fordítása létezik, ezáltal kettős jelentésben használjuk.

1.Városodás: adott településen a városi népesség aránya nő;

2.Városiasodás: a települések városias jellege emelkedik, pl. nő az emeletes épületek, keményburkolatú utak aránya, javul a kereskedelmi ellátás.

Szuburbanizáció: az az újabb tendencia, amikor a városok központi részeiben lakó népesség száma fogy, viszont a városok külső „kertes” kerületeinek népessége vagy a városhatáron túl elhelyezkedő kertes, családi házas területek népessége nő.

Szegregáció: egy-egy településen belül a különböző társadalmi rétegek, etnikai csoportok lakóhelye erősen elkülönül egymástól. A szegregáció sokszor együtt jár a jövedelmi viszonyok és a települési infrastruktúra lényeges egyenlőtlenségeivel.

Slum: városok, főként nagyvárosok, fizikailag leromlott állapotú és szegények által lakott városrészeinek megnevezése. (A nyomornegyed is használható lenne, de ez pejoratív jelentésű.)

Invázió: egy településrészbe, városi kerületbe a korábbi népességtől eltérő népesség költözik be, s a korábban szokásos tevékenységek, pl. a kiskereskedelem mellé újabb tevékenységfajták települnek, pl. nagy áruházak építése.

Szukcesszió: egyrészt az invázió, másrészt a korábbi lakosság és tevékenységek kiköltözése következtében a településrész lakosságának és gazdasági tevékenységeinek összetétele megváltozik, kicserélődik.

Filtráció: a lakásszociológiában használatos; az idők folyamán a lakások lakói kicserélődnek, azaz a lakásokba egyre szegényebb rétegek költöznek be, míg a korábbi lakók fokozatosan nagyobb és jobb minőségű lakásokba költöznek. (A lakások lefelé, a lakók pedig fölfelé mozognak a társadalmi, ill. lakáskultúrában.) A jó minőségű lakások építése elősegíti a filtrációt, ha olcsóbb bérházakat építenek a legszegényebb réteg számára, „luxus”-lakások pedig nem épülnek, akkor mindenki marad a helyén, nincs filtráció. (Andorka, 2006)

3. Városshociológiai elméletek

Koncentrikus körök elmélete: Park - Burgess (1925) a városokat koncentrikus körökre bontják.

- Városközpont, üzleti övezet (nagy áruházak, bankok, szállodák, szórakoztató intézmények)

**„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”**

- Átmeneti övezet (leromló bérházak, szegények, bevándorlók) Itt vannak a kisebb vállalkozások, egyszerűbb vendéglők, itt többnyire bérlők laknak, akiknek alacsony a társadalmi státuszuk és itt vannak az elsőgenerációs bevándorlók. Itt összponosul az összes társadalmi probléma, pl. szegénység,

- Munkások, bérházas övezete: az ipari munkások és a rosszul fizetett szellemi foglalkozásúak övezete.

- Munkások családi házainak területe

- Új bérházak övezete

Az előbbi két övezetben főként a középosztály lakik tágas kertes házakban, vagy új bérházakban.

Ingázók övezete: a nagyváros körül az ingázók lakásai találhatóak és a családi házas külvárosi területek.

Szektorok elmélete: nem koncentrikus körökre, hanem a központtól a város határáig kinyúló szektorokra lehet a városokat felosztani. Három fő szektor létezik: ipari szektor, kereskedelmi szektor, lakóterületi szektor. A lakóhelyi, üzleti és ipari területek a központból terjeszkednek kifelé a főbb utak, autópályák és vasútvonalak mentén.

Több központú város modellje: a harmadik elmélet szerint a nagyvárosokon belül több városmag van, ezek köré egymástól többé-kevésbé független városrészek szerveződnek. A városnak nem egy, hanem több központja is lehet, s mindegyik központ specializálódik valamire, rendelkezik valamilyen jelleggel. (Andorka, 2006)

4. Módszerek a város és a falu vizsgálatára

Egyik lehetőség a települések népességszám szerinti kategorizálása. Az 1 milliónál nagyobb lakosságú települések a metropolisok, a 100 ezer felettiek nagyvárosok, 20 ezer és 100 ezer fő között középvárosokról beszélünk, 5ezer és 20 ezer között kisvárosról.

***„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”***

A városokat megkülönböztették megyeszékhely és nem megyeszékhely településekre, előbbiekben több városi funkció összpontosul.

1981-82-ben Baráth Etele, a társadalmi rétegződés mintájában szereplő 245 várost és falut kategorizálta. Szelényi Iván 1990-ben végzett vizsgálatában 5 falu és 2 város kategória megkülönböztetését javasolta:

- Sorvadó falu és tanya - Hanyatló falu
- Stagnáló falu - Fejlődő falu
- Gyorsan fejlődő, városiasodó falu
- Kevésbé fejlődő, főleg kisebb és nem megyeszékhely város
- Erősen fejlesztett város

Ha Magyarországon regionális vizsgálatokat akarunk végezni, legegyszerűbb a 19 megye és a főváros tagolódását alapul venni. Ha ettől nagyobb régiókban gondolkodunk a 3 nagy tájat is tekinthetjük egy-egy régiónak: Dunántúl, Alföld, Északi-középhegység. A gazdasági fejlettség különbségei újabb régióhatárokat jelöltek ki a 80-as évek végén: Budapest, a főváros körüli központi megyék (Pest, Fejér, Komárom-Esztergom) Déli megyék (Dél-Dunántúl, Dél-Alföld) Északkeleti megyék (Északi-középhegység, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar)

A legújabb, a 90-es évek elejétől ma is használatos régióbeosztás:

- Közép-Magyarország (Budapest, Pest megye)
- Közép-Dunántúl (Fejér, Komárom-Esztergom, Veszprém)
- Nyugat-Dunántúl (Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala)
- Dél-Dunántúl (Baranya, Somogy, Tolna)
- Észak-Magyarország (Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád)
- Észak-Alföld (Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár)
- Dél-Alföld (Bács-Kiskun, Békés, Csongrád)

KULTÚRA, NORMÁK, ÉRTÉKEK

Andorka (2006) így fogalmaz könyvében: minden társadalomnak szükségképpen van saját kultúrája, amely meghatározza a társadalom tagjainak viselkedési normáit a társadalmi érintkezésben. A kultúra és a társadalom fogalmilag elválaszthatók egymástól, gyakorlatilag viszont összefüggnek, egymás nélkül nem léteznek. A kultúra meghatározza az adott társadalom életét és viselkedését. A szociológiai felfogás szerint minden népnek van kultúrája, tehát az afrikai pigmeusok ugyanannyira „kulturáltak”, mint az amerikai társadalom tagjai. A szociológia szerint a kultúra a külső környezethez való alkalmazkodás eszköze, és ha ennek az alkalmazkodásnak előnytelen mintái alakulnak ki, az alkalmazkodás sikertelenné válik, ez a közösség elpusztulásához, széteséséhez, eltűnéséhez vezethet

Kultúra: a kultúra magába foglalja mindazt, amit nem a természet, hanem az emberi közösség alkotott. A kultúra tehát magba foglalja az adott nép nyelvét (elvonatkoztatás és kommunikáció), technikáját, (használati tárgyak, élelem, termelőeszközök) viselkedésmintáit, (szokások, normák, értékek) intézményeit, (család, rokonság) tudását, (hiedelem, vallás) művészetét (mondák, zene, tánc)

A kultúra folyamatosan változik. A természeti – gazdasági - társadalmi körülmények változása általában gyorsabb, mint a kultúráé. Ilyenkor szokás kulturális késésről beszélni.

Szubkultúra, kulturális pluralizmus: A korábbi évszázadokban egy-egy társadalom kultúrája többé-kevésbé egységes volt. Ma azonban éppen a tömeges nemzetközi vándorlások miatt többféle kultúrájú népesség él egy társadalomban. A társadalom többségének kultúrájától eltérő kultúra a szubkultúra. Egy társadalmon belül többé-kevésbé különálló szubkultúrák élnek. Különböző anyanyelvű, különféle etnikumhoz tartozó, különféle vallású társadalmi csoportok szubkultúrái. Életkor

***„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”***

szerint is kialakulhatnak pl. ifjúsági szubkultúrák, nem szerint női szubkultúrák, vagy deviáns szubkultúrák.(bűnözők, kábítószer-fogyasztók csoportjai.

Több kultúrának egy társadalmon belüli együttélését nevezik kulturális pluralizmusnak, az ilyen társadalmat pedig multikulturális társadalomnak.

Normák, értékek: ahhoz, hogy a társadalom működőképes legyen, be kell tartanunk bizonyos viselkedési szabályokat, normákat, máskülönben viselkedésünk a társadalom többi tagja számára kiszámíthatatlanná válik. A norma megszegését mindig valamilyen szankció bünteti. A társadalomban nagyon sokféle norma érvényesül egymás mellett. Vannak jogi normák, más szóval törvények, melynek betarttatásáról az állam gondoskodik. Vannak erkölcsi szabályok, amelyeknek megszegését a társadalom többi tagja rosszállással, megvetéssel bünteti. Vannak vallás erkölcsi normák, szokások, illemszabályok, divatszabályok. Ezek megszegésének büntetése a társadalom többi tagja részéről erősebb-gyengébb helytelenítés.

Az **értékek** olyan kulturális alapelvek, amelyek kifejezik azt, hogy az adott társadalomban mit tartanak kívánatosnak és fontosnak, jónak vagy rossznak. Az értékek és azok sorrendje társadalmanként és korszakonként eltérő lehet. Például a feudalizmus idején a nemességet és a kézitusában való ügyességet, erőt, bátorságot igen magasra értékelték. Az iparosodás és a kapitalizálódás után a harciasság értéke háttérbe szorult, és az üzleti ügyesség vált az egyik leginkább értékelt tulajdonsággá. Mindenesetre az értékek belső elfogadása és követése segíti a társadalom tagjait, hogy ne külső kényszer hatására vagy a büntetéstől való félelem miatt kövessék a normákat. A társadalmi környezet kultúráját, azon belül a normákat és értékeket a szocializáció során sajátítja el az egyén. A szocializáció nagy része a gyermekkorban történik meg, de folytatódik a felnőttkorban is, sőt a felnőttkorban reszocializáció következhet be. (Andorka, 2006)

1. Az élet minősége

Ez a fogalom a 70-es években került bevezetésre a szociológiai kutatásokban. Ez azt jelenti, hogy az anyagi jólét még nem jelenti azt, hogy a társadalom tagjai „jól élnek”. A jólléthez hasonló a boldogság fogalma.

Az élet minőségének három dimenziója E. Allardt (1975) finn szociológus szerint 1. birtoklás (anyagiak) 2. szeretet (jó kapcsolatokat) 3. önmegvalósítás (élet értelme) Mind a három szinten lehet objektív és szubjektív indikátorokkal mérni a szükségletek kielégítését, a megelégedettséget. Az előbbit jólétnek nevezte, az utóbbit boldogságnak.

Általános tapasztalat, hogy nem az a leginkább megelégedett és boldog, akinek objektív életkörülményei kedvezőbbek. Az életszínvonal emelkedésével párhuzamosan nem emelkedik a megelégedettség és a boldogság szintje.

2. Kulturális szakszociológiák

Az utóbbi években megerősödött az empirikus *értékszociológia: értékminőségi vizsgálatokkal*. Ez azonban inkább közelebb áll az életszínvonal (életminőség) kutatásához, mint az értékek kutatásához.

A *művelődésszociológia* a társadalom tagjainak műveltségi színvonalát, művelődési szokásait vizsgálja: hogy milyen tv-műsorokat néznek, milyen rádióműsorokat hallgatnak, milyen könyveket olvasnak stb. az emberek. A kulturális javakat előállító és szolgáltatásokat nyújtó intézmények számára fontosak ezek az ismeretek.

A szociológiának külön ága az *irodalom, a művészet és a zene szociológiája*. A műalkotások létrejöttével, és befogadásuk társadalmi tényezőivel foglalkozik. Az egész világon kiemelkedő képviselője a magyar Hauser Arnold volt. A

divatszociológia is egy szakszociológia, mely kutatási eredményeihez még több üzleti érdek fűződik.

3.Értékek változásának elméletei

Próbálták megállapítani, hogy az idő változása során a szellemi vagy anyagi értékek kerülnek-e előtérbe. Az 1950-es, 60-as években arra a kérdésre keresték a választ a szociológusok, hogy milyen értékek jellemzik szerintük a *modern embert*. A teljesítményorientáltságot tekintették a modern ember jellemzőinek, ebben látták a gyors gazdasági fejlődés, a modernizáció hajtóerejét. Hankiss Elemér amerikai-magyar összehasonlító értékelemzést készített. Mindkét országban a béke, és a család a két legfontosabb életcél és érték. Magyarországon a haza, a munka és az anyagi jólét fontos, viszont Amerikához képest sokkal kevésbé fontos a szabadság, egyenlőség, bölcsesség és az üdvözülés. Magyarországon az életkörülményeket biztosító értékek, Amerikában pedig az önmegvalósítással összefüggő értékek, és a nem anyagi életcélok a fontosabbak.

A legmegbízhatóbbnak tekinthető 1981-82. évi vizsgálat eredményei alapján a legtöbbször által fontosnak tartott értékek sorrendben a következők: család, nyugalom, megbecsülés, anyagi előrejutás, hit, szabadság, elkötelezettség, hedonizmus, siker, fatalizmus, munka. Ezek az adatok egy meglehetősen tradicionális értékrend uralmát mutatják. A rendszerváltás után készült vizsgálatok (Füstös László és Szokolczai Árpád) bizonyos változásokat mutattak a korábbi állapotokhoz képest. Csökkent a munka hasznosságának, viszont nőtt az anyagi jólétnek a fontossága. A társadalom többsége fontosabbnak tartja a materiális értékeket a szellemi értékeknél. A fejlett országokban nagyobb fontosságot tulajdonítanak az *egyéni teljesítményeknek*, a társadalmi felemelkedésnek, sikereknek, meggazdagodásnak.(Andorka,2006)

EFOP-3.5.1-16-2017-00017
„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi
Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”

ÉLETMÓD ÉS SZABADIDŐ

Andorka (2006) így fogalmaz könyvében: a szociológiai szaknyelvben az életmód mellett használják az életstílus, az életvitel és az életvilág fogalmát is. Az életmóddal kapcsolatos kérdések kutatásának régi hagyományai vannak. Max Weber az életvitelt tekintette a rendek elkülönülése egyik alapjának. Ez a téma a „szabadidő szociológiájához” vezethető vissza. Kutatása az 1960-as években indult meg, amikor az életszínvonal emelkedésével megnövekedett a szabadidő.

Megjelentek az időmérleg felvételek, melynek nemzetközi elterjesztésében és standardizálásában kiemelkedő szerepe volt Szalai Sándornak. Az általa vezetett nemzetközi időmérleg-vizsgálat óta (1972) számos országban került sor ismételt időmérleg-adatfelvételre.

Az 1970-es és 1980-as évektől a fenomenológiai szociológia kifejezetten a mindennapi életet tekintette a szociológia fő kutatási területének.

1. Időmérleg-felvételek

Az időmérleg-felvételek azt vizsgálják, hogy az emberek mire fordítják az időt, mivel töltik el a nap 24 óráját. Például mennyit és milyen műsorokat néznek, hallgatnak a rádióban, televízióban stb.

Az adat-felvétel során az emberek naplót készítenek időbeosztásukról. (Feljegyzik, hogy a nap különböző szakaszaiban milyen tevékenységet végeztek, hol tartózkodtak, kivel voltak együtt.) Ez alapján ki lehet számítani és elemezni a férfiak, nők; fiatalok és idősebbek; munkások, parasztok, szellemi foglalkozásúak stb. átlagos időbeosztását.

A nemzetközi szakirodalomban három nagyobb kategóriába sorolják az emberek időráfordításait:

1. fizikai szükségleteket szolgáló tevékenységek (alvás, étkezés, testi higiénia, öltözködés, passzív pihenés)

2. a munkával töltött idő (munka, tanulás, bevásárlás, gyermeknevelés, közlekedés)

3. a szabadon megválasztott tevékenységek: kulturális tevékenységek, társas élet, testedzés)

Az életmód vizsgálata keretében szokás a tárgyi környezetet, tehát a lakásban lévő könyvek, festmények, hangszerek stb. számát és minőségét is vizsgálni. Sok információt adhat az életmódról a fogyasztás hosszabb időtartamra kiterjedő vizsgálata. (Andorka, 2006)

2. Az életmód szerepe Max Webernél

Szerinte a társadalom tagjai nemcsak a gazdasági helyzet (jövedelem stb.) és a hatalom szerint rendeződnek a társadalom hierarchiájában, hanem az életmódjuk és az ennek az életmódnak következtében kialakuló megbecsültségük szerint is. Aki „finomabb”, „előkelőbb” életmódot folytat, azt jobban megbecsülik, függetlenül attól, hogy mekkora a jövedelme vagy vagyona és mekkora a hatalma

3. Praxis és habitus Bourdieu-nél

P. Bourdieu a mindennapi életmód elemeit a *praxis* fogalmában foglalja össze: hogy valaki milyen sportot űz, milyen zeneszerzőket kedvel, hogyan rendezi be a lakását, mit eszik, hogyan öltözködik, milyen kozmetikumokat használ. A praxis háttérében áll az egész társadalmi élettel és kultúrával szembeni következetes attitűd, amit *habitusnak* nevez. Ez a habitus jellemzi és egyben definiálja a társadalmi osztályokat.

Az életmód tehát Bourdieu felfogása szerint nemcsak a társadalmi struktúrában elfoglalt pozíciót tükrözi, annak mintegy függvénye, hanem meg is határozza, hogy

az egyén milyen társadalmi osztályhoz tartozik, mintegy definiálja is a struktúrát. Így a hagyományos társadalmi osztályokon belül az életmód alapján kisebb csoportokat különböztet meg. Az ízlések és a habitus változásit egy-egy társadalmi osztály többé-kevésbé egyidejűleg követi. (Andorka, 2006)

4. Szabadidős tevékenységek

A fiatalok életében a szabadidős tevékenységek életmódjuk központi elemét alkotják. A modernizáció egyik legjelentősebb hatása az volt, hogy a munkaidő és a szabadidő aránya eltolódott az utóbbi javára. A fiatalok tanulmányi ideje jelentősen megnőtt, és kitolódott az önálló életkezdés. (Furlong-Cartmel, 1997) Larson és Verma (1999) az időnek fontos társadalmi jelentést tulajdonít, ami egyfajta szimbolikus tőke is egyúttal, hiszen nem mindegy, mire használjuk fel.

A szabadidőnek is megvan a maga szocializációs szerepe. A szabadidős tevékenységek változatossága pedig alapvetően hozzájárul a fiatalok identitásának a fejlődéséhez. Az elmúlt évtizedekben új típusú szabadidő eltöltési módok jelentek meg.

Vannak olyan szabadidős tevékenységek, amelyek kockázatnövelő hatásúak (kortársakkal eltöltött fogyasztásorientált típusok), illetve olyanok, amelyek védőhatást fejtenek ki (kreatív tevékenységek, vallás, intellektuális érdeklődés). (Pikó-Vazsonyi, 2004)

A fiatalok szabadidő eltöltésének módjai alapján **4 szabadidős faktort** különítettek el. (Pikó, 2007) Ezek a faktorok alapjaiban nem különböznek a korábbi, nyugat- európai vizsgálatok eredményeitől. (Young és mtsai, 2001)

4.sz. táblázat Szabadidős faktorok

Kortárs-és fogyasztásorientált szabadidőstílus:	bulizás, csavargás, pláza vagy egyéb bevásárlóközpontok látogatása, beszélgetés, TV-és, videó-nézés
Intellektuális és művészeti stílus:	mozi, színház és koncertek látogatása, olvasás, beszélgetés
Élménykereső, technicizált szabadidőstílus:	számítógép, internet használat, sportolás, hobbi, zenehallgatás
Konzervatív-hagyományos:	házimunka, vallásos rendezvényeken való részvétel, olvasás

(Forrás: Pikó, 2007 saját szerkesztés)

A fiatalok szabadidő-struktúráját befolyásolják a társadalmihelyzet-mutatók is. Az intellektuális és az élménykereső stílus a magasabb iskolázottságú és jobb körülmények között élő fiatalokra jellemző. A kortársorientált és a hagyományos-konzervatív stílus az alacsony iskolázottságú szülők gyerekei körében fordul elő inkább. Továbbá a kortársorientált stílus az iskolai teljesítménnyel negatívan korrelál. *(Pikó, 2007)*

Az Espad kutatás 3 szabadidős faktort különböztetett meg:

5.sz. táblázat Szabadidős faktorok

aktív, elmenő	bulizás, diszkózás, mászkálás
aktív, individuális	olvasás, sportolás, hobby tevékenység
passzívak	nem olvasnak, nincsenek hobbijaik, nem mennek el szórakozni, viszont átlag feletti körökben a számítógépes játékok játéka

(Forrás: Elekes, 2009 saját szerkesztés)

5. Időmérleg vizsgálatok

A magyar társadalom életmódja sok hasonlóságot mutat a többi fejlett társadaloméval. Az 1960 as évektől az 1980 as évek végéig hosszú volt a társadalmilag kötött idő. Ennek fő oka a második gazdaságban jövedelemkiegészítő tevékenységekkel töltött igen hosszú idő volt. A rendszerváltás után a társadalmilag

***„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”***

kötött idő rövidül. (oka: a foglalkoztatás csökkenése, a munkanélküliség elterjedése)
Ez azonban nem járt a megnövekedett szabadidő változatosabb és igényesebb eltöltésével. Elsősorban a tv-zés korábban is hosszú ideje hosszabbodott meg még jobban.

A szabadon beosztható idő hossza és annak felhasználása társadalmi rétegenként erősen különbözik, ebben is nagyon lényeges társadalmi egyenlőtlenség mutatkozik meg. A nők társadalmilag kötött ideje jóval hosszabb a férfiakénál, ezért kevesebb a szabadidejük. Ez elsősorban annak a következménye, hogy a nők végzik a háztartási munka túlnyomó részét.

DEVIÁNS VISELKEDÉS

A deviáns magatartásformák kutatása a modern társadalomtudományi gondolkodás kezdetei óta foglalkoztatja az érintett tudományág művelőit. A különböző elnevezések alatt (deviáció, szociálpatólógia, társadalmi problémák, beilleszkedési zavarok stb.) napjainkra egyre nehezebben áttekinthető elméleti és empirikus ismeretanyag halmozódott fel a deviáns jelenségek természetéről, és a velük kapcsolatos megelőzési, kezelési technikákról. Mindemellett leszögezhetjük, hogy mindmáig nem áll rendelkezésünkre egységes elméleti, értelmezési modell a deviáns magatartásformák társadalmi és egyéni keletkezésének és befolyásolásának sajátosságairól. Ennek a legfontosabb oka, hogy a deviáns viselkedésformák rendkívül összetett és bonyolult oksági hálózatba illeszkednek. (Andorka- Buda-Cseh-Szombathy, 1974)

Minden társadalmi együttélés feltétele, hogy a társadalmi közösség tagjai megtartsanak bizonyos normákat. Ha ilyen normák nem lennének, vagy ha azokat a közösség tagjainak jelentős része nem tartaná be, a társadalmi együttélés lehetetlenné válna. Az emberek társadalmi együttélése ugyanis azért lehetséges, mert nagy többségük alkalmazkodik az adott társadalomban elfogadott normákhoz. Ugyanakkor minden társadalomban előfordul, hogy egyes tagjai ezeket a normákat megszegik. A normamegszegést nevezik **devianciának**, a normaszegő viselkedést **deviáns viselkedésnek**.

1.A deviáns viselkedés elméleti háttere: pszichológiai, biológiai, szociológiai elméletek

Pszichológiai elméletek: a pszichológiai elméletek az akut feszültséghelyzetekre, vagy az egész személyiségfejlődésre helyezik a hangsúlyt. Amikor az egyes emberek

**„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”**

életében azokat az okokat keressük, amelyek a deviáns magatartás kialakulásában szerepet játszottak, akkor szinte minden esetben fel lehet fedezni valamilyen akut feszültséghelyzetet, például az öngyilkosság esetében az elmagányosodást, családi vizsályt, az alkoholisták körében a férfi-nő kapcsolat problémáit.

A deviáns magatartású személy ugyanis a feszültségek szorításában mintegy „belemenekül” a devianciába. Az öngyilkosság esetében a megoldhatatlannak látszó helyzetből való menekülés szándéka egyértelmű. A mértéktelen alkoholfogyasztás motívuma is az alkohol közismert átmeneti feszültség-és szorongásoldó hatásával függ össze. A kábítószer-fogyasztó fiatalok azért csatlakoznak ilyen közösségekhez és nyúlnak kábítószerhez, mert így átmenetileg elfelejtik a családban és az iskolában őket ért kínos élményeket. (Andorka, 2006)

A felnőttkori feszültség vagy stressz-elméletek szerint a deviáns viselkedés kialakulása valamilyen stressz-helyzethez kapcsolódik, amelyet a deviánssá váló személy nem tudott elviselni, ezért előle mintegy „belemenekült” a deviáns-veselkedésbe. Ilyen stressz származhat családi konfliktusokból, sikertelenségből stb. A gyermekek különösen nehezen képesek elviselni ezeket a stressz-helyzeteket. (Andorka, 2006.)

Biológiai elméletek: a biológiai elméletek a betegségekre való fokozott hajlamot, azaz genetikus tényezőket feltételeznek. Gyakori az egyik szülő alkoholizmusa, vagy más krónikus betegsége. Tehát a családon belüli deviancia, illetve a káros fogyasztási szokások is növelik a szerfogyasztás valószínűségét. Az adatok arra utalnak, hogy a középiskolás fiatalok egy jelentős része „családi” kapcsolatban él az egyes problémás viselkedési formákkal. (pl. cigaretta, rendszeres alkoholfogyasztás, öngyilkossági kísérlet, börtönbüntetés, sok nyugtató, altató szedése, kábítószer használata stb.) (Elekes, 2009)

Kutatások igazolják, hogy a meleg családi közösség, a szülők törődése, szeretete és a tekintélytiszteletre alapozó fegyelmezés látványosan csökkentik az antiszociális magatartás kialakulásának esélyét. Másrészt viszont a tekintélyelvű felügyelet, a durva büntetés és a szeretet hiánya áll számos nemkívánatos viselkedésforma hátterében.

Szociológiai elméletek:

Anómia elmélet: a szociológiai elméletek szerint a deviáns viselkedés a társadalom értékrendszerbeli zavarára, anómiás állapotára utal, mely a társadalom szerkezetében kialakult egyenlőtlenségek miatt jön létre. Eszerint az anómia a társadalmi normák meggyöngült állapota. Az elmélet szerint a gyors társadalmi változások akut feszültséghelyzeteket teremtenek, növelik a szocializációs zavarok gyakoriságát, általában norma- és értékzavart, válságot okoznak. ezt nevezhetjük anómiás állapotnak, amelyben gyakoribb a deviáns viselkedés. pl. A kábítószer-használó deviáns viselkedésű, aki céljait a társadalmi normák megsértésével éri el.

Kulturális elmélet: a kulturális elméletek szerint tehát azokban a társadalmakban gyakoribb valamely deviáns viselkedésforma, amelyek azt engedélyezik vagy hallgatólagosan elfogadják, kevésbé szigorúan szabályozzák, korlátozzák. Például az egyes kábítószeres és az alkohol fogyasztása egyes társadalmakban nem minősül deviáns viselkedésnek, más társadalmakban viszont igen.

Minősítési elmélet: az 1960-as években jelent meg a minősítési elmélet. Goffman nevéhez fűződik. Ezen elmélet szerint nem magán a viselkedésen, *múlik a deviancia*, hanem azon, hogy a társadalom vagy egyes intézmények (rendőrség, bíróság, pszichiátriai intézmény) *annak tartják*. Ezt nevezte Goffman (1963) „stigmának”, vagyis megbélyegzésnek: akire rásütötték a stigmát, az nem tud tőle szabadulni. (Andorka, 2006)

2. Elméleti háttér: nemzetközi kitekintés

A két legnagyobb figyelmet érdemlő elmélet a szociális kontroll, valamint a szociális tanulás elmélet. Mindkettő mélyen szociológiai indíttatású, ugyanakkor a pszichológia erős befolyását is hordozzák. A kontrollelmélet legtöbb esetben a serdülők családdhoz, iskolához, közösségi szervezetekhez, valamint a jövőbeli munkaszerepekhez való kötődésre helyezik a hangsúlyt, mivel ezek a szociális kontroll legjelentősebb külső forrásai, amelyek befolyásolják a fiatalok drogfogyasztásra való hajlamát. A Hirschi-féle kontroll-elmélet az előzőhöz hasonlóan abból indul ki, hogy deviáns viselkedés akkor keletkezik, ha az egyén kapcsolódása a társadalomhoz gyenge vagy megszakad. Elmélete szerint ezek a kötődések határozzák meg mi a deviáns viselkedés, azaz mi a jó, és mi a rossz. Hirschi szerint az ember olyan mértékben morális lény, amilyen mértékben magáévá teszi a társadalom normáit. A kötődés főbb dimenziói: a kapcsolatok (iskola, szülők, kortársak) erőssége, a konvencionális cselekvési formák iránti elkötelezettség, a konvencionális cselekvési formákba fektetett idő és energia, valamint a konvencionális normák iránti elkötelezettség.

A szociális tanulás elmélete szerint a deviáns és a konform viselkedés a szocializáció egy-egy változatának eredménye. Bármilyen viselkedési típus kifejlődése és fennmaradása az adott viselkedéssel kapcsolatban várható büntetésektől és jutalmaktól függ. Az egyén személyiségfejlődése során különböző viselkedési mintákat kezdeményez. Azok a viselkedési minta-típusok ismétlődnek, maradnak fenn, amelyeket a környezet kedvezően értékel, folyamatosan megerősít. (Akers és mtsai 1979). Ennek értelmében a deviáns cselekedeteket az egyén a közvetlen kondicionálás, valamint mások cselekedeteinek utánzása útján tanulja el.

**„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”**

És végezetül fontos kiemelni Engel, „bio- pszicho- szociális” modelljét, mely egy komplexebb megközelítést jelent. A modell lényege, hogy bármilyen társadalmi jelenség értelmezésében- beleértve a normasértő cselekedetek tanulmányozását is- a pszichológiai és a szociális megközelítésen kívül a biológiai aspektusnak is érvényesülnie kell. A kémiai addikció ugyanis biológiai, környezeti, kulturális, és szociális hatások következménye.

Mindegyik elmélet lényegében a kötődésre helyezi a hangsúlyt, vagyis arra, hogy a deviáns viselkedés kialakulásának oka, hogy az egyén elszakad, elszigetelődik, azaz kapcsolata meglazul az őt körülvevő szocializációs csoportoktól és intézményektől, amelyek a viselkedést szabályozó konvencionális, szilárd érték- és normarendszert közvetítik. A deviáns viselkedés biológiai, szociológiai és pszichológiai tényezők együttes hatásának eredménye. (Andorka, 2006.)

3. A deviancia típusai: alkoholizmus, kábítószer-fogyasztás, bűnözés, öngyilkosság, lelki betegségek.

Alkoholizmus és kábítószer-fogyasztás: az alkohol az élvezeti cikkekhez tartozik, az alkohol termelése és fogyasztása évezredek óta az emberi kultúra része, a társas kapcsolatokban a kommunikációt megkönnyítő eszköz, ünnepi rítusok elengedhetetlen tartozéka.

Alkoholizmusnak a mértéktelen alkoholfogyasztást tekintjük. A mérték nem határozható meg mennyiségileg mivel az alkohol pszicho-szomatikus hatása egyénenként változik, ezért alkoholistának a függő helyzetben levő egyént tekintjük, aki tekintet nélkül az elfogyasztott mennyiségre nem tudja megállni, hogy ne fogyasszon alkoholt, kényszeresen iszik.

**„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”**

Drog minden olyan termék, amely befolyásolja a mentális működést és ítélőképességet, és melynek fogyasztását tiltják, továbbá minden olyan tiltott termék, amelynek fogyasztása veszélyes és visszaéléshez, dependenciához vezethet. (Elekes 2009)

Az alkohol-fogyasztásról a 80-as évek közepe, míg a kábítószer-fogyasztásról a 90-es évek közepe óta rendelkezünk részletes adatokkal. A rendszeresebb adatgyűjtések a 90-es évek elején indultak. Magyarország két nagyobb nemzetközi kutatásban vesz részt: 1985 óta a HBSC (Health Behaviour in School Aged Children-Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása) nemzetközi kutatássorozatban, mely a 11-15 éves (Magyarországon 17 éves) iskolai népesség egészségmagatartását vizsgálja, (Aszmann, 2003) A másik pedig az ESPAD-program „Európai iskolavizsgálat az alkohol-és egyéb drogfogyasztásról, valamint a dohányzásról, amelybe 1995-ben kapcsolódott be. A program legfontosabb hosszú távú célja, a fiatalok fogyasztási szokásaiban bekövetkezett változások mérése, az országoként eltérő trendek összehasonlítása. Az eddigi kutatások a következőket állapították meg: A kedvelt szerek az európai és hazai tendenciákhoz hasonlóan (Elekes, 2009, Németh, 2007) döntően a marihuána és a party drog. A marihuána után négy legális szer található az elterjedtségi sorrendben: az alkohol gyógyszerrel történő fogyasztása, az orvosi recept nélküli nyugtató/altató fogyasztás, a patron/lufi használat és a szipuzás. A legális szerek után az amfetaminok, és az LSD (és más hallucinogének) következnek a sorrendben. Az összes többi tiltott szer (pl. heroin, kokain, crack stb.) fogyasztási előfordulása elenyésző.

Bűnözés: ez a típusú deviancia minden társadalomban és minden korban megtalálható A bűnözés olyan *szükségletkielégítő* és *problémamegoldó* tevékenység, amelyet a társadalom tilt, és jogilag meghatározott módon büntet. (Szabó, 1993) Az ismertté vált bűncselekmények statisztikái szerint az USA-ban lényegesen gyakoribb

**„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”**

az erőszakos bűnözés, mint Nyugat-Európában. Az utóbbi években Oroszországban és Ukrajnában is megnőtt a bűnözés, míg Magyarország a közepes bűnözési gyakoriságú országok közé tartozik. Hazánkban a 70-es évektől emelkedik a regisztrált bűncselekmények száma. A bűnözés elsősorban a férfiak devianciája. Veszélyes mértékűnek mondható a fiatalok bűnözése. Leggyakoribb a vagyon elleni bűncselekmények. A bűnözők és elítéltek között a legmagasabb arányban az alacsony iskolai végzettségű, szakképzettség nélküli, alkoholizáló, munka nélkül tengődő, rossz családi viszonyok között vagy családon kívül nevelkedett, többszörösen hátrányos helyzetű rétegek vannak.

Öngyilkosság: az *öngyilkosság* először az antik civilizációban jelent meg. A kereszténység idején vált morális kérdéssé, hiszen az egyház nem nézte jó szemmel. Tömeges méreteket e jelenség a XVIII. században öltött, ekkor kezdtek el tudományos igénnyel foglalkozni vele. Durkheim 1897-ben írta meg *Az Öngyilkosság* című tanulmányát. Durkheim szerint az öngyilkosság minden olyan haláleset, amelyet az áldozat tudatosan követett el, közvetlenül vagy közvetve akár pozitív, akár negatív cselekedettel. Három főbb öngyilkossági típust különböztetett meg: egoista, anómiás, és altruista öngyilkosságot. Egoista öngyilkosságról akkor beszélhetünk, ha a társadalmi integráció alacsony foka jellemző, az egyén gyengén kötődik a társadalomhoz, az életével maga rendelkezik. Anómikus öngyilkosság akkor következik be, amikor az egyén anómiát tapasztal, azaz a társadalomtól való elszakadást, amelyet normavesztettség és a kontrol hiánya jellemzi. Az altruista öngyilkosság esetében a társadalmi tudat uralkodik az egyéni tudaton, az egyén annyira feloldódik a társadalomban, hogy ha az megköveteli tőle, kész érte meghalni (pld. öngyilkos merénylők, vallási fanatizmus stb.). Az öngyilkosság elsősorban a férfiak devianciája. Az elkövetők jelentős részét az időskorú, alacsony iskolai végzettségű, kistelepüléseken vagy tanyán élnek. Befejezett öngyilkosságot a férfiak körében, öngyilkossági kísérlet a nők körében jellemző. Az öngyilkosságot

***„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”***

elkövetők száma területi különbségeket is mutat: az ország dél-keleti részében magasabb, nyugat-dunántúli részében alacsonyabb.

Lelki betegségek: a neurotikus, depresszív emberek száma folyamatosan emelkedik Magyarországon, ami részben magyarázható azzal, hogy a magyarok pesszimizmusra hajlamosak. A nők között gyakoribb, mint a férfiak között, és számuk az életkorral emelkedik. A szegények - különösen a munkanélküliek között gyakoribb (Andorka, 2006).

A TÁRSADALMI ÉLET TEVÉKENYSÉGI SZFÉRÁI: CSALÁD

Andorka (2006) szerint családnak nevezzük a szociológiában az olyan együtt élő kiscsoportot, amelynek tagjait vagy házassági kapcsolat vagy leszármazás, más szóval vérségi (kivételes esetben örökbefogadási) kapcsolat köt össze.

A statisztikai család definíció csak a szülőket és a velük együtt élő nem házas gyermekeiket számítja a családhoz, vagyis három családtípust különböztet meg: házaspárt, házaspárt gyermekkel, egy szülőt gyermekkel. Ezt a három típust a szociológia is használja, családmagnak vagy nukleáris családnak nevezi.

A család, mint primer, elsődleges, intim csoport fontos közvetítő láncszem az egyén és a társadalom között. A család ideális esetben strukturálisan és funkcionálisan ép: azaz a szülők együtt élnek, és érzelmi, erkölcsi, és anyagi biztonságot, háttérrel egyaránt képesek biztosítani a gyermek számára. A család értékeket közvetít, magatartásmintát nyújt, tapasztalatokat ad át, azaz társadalmi, szociális funkciókat is ellát. (*Schmerz, 2002*)

A gyermek fejlődésére a család egésze, mint rendszer hat. A család, mint rendszer két szempontból közelíthető meg:

1. Az egyik szempont az, hogy a rendszer tagjai milyen viszonyban állnak egymással
2. A másik szempont az, hogy hogyan működik a család. (lehet egészséges, nem egészséges)

A család működését akkor tekinthetjük egészségesnek, ha az értékrendje világos, és valamennyi családtag fejlődését elősegíti azáltal, hogy az életben adódó természetes és váratlan változásokra képes úgy reagálni, hogy a rendszer stabil marad. Ilyen például az iskolába kerülés időszaka, vagy a családból való kiröppenés

időszaka stb. Hibás működés esetén pedig a rendszer káros mechanizmusokat tarthat fenn, és ez nem segíti az életciklusokhoz és a változó életkörülményekhez való alkalmazkodást. (Bagdy, 1986, Hoyer, 2003)

1. A család funkciói és annak változása Andorka (2006) szerint

1. Termelési funkció: az iparosítás előtt a legtöbb esetben maga a család volt a termelőegység

2. Fogyasztás: ennek túlnyomó része a családban történt, de a fejlett társadalmakban a fogyasztás növekvő része nem a családban történik már.

3. Reprodukciós funkció: ez nélkülözhetetlen, hiszen nélküle a társadalom megszűnne létezni

4. A felnőttek pszichés védelme. Ma már a mentálhigiénés intézmények veszik át ezt a funkciót.

5. A gyermekek szocializációja. Ennek egy részét szintén átveszi az iskola.

2. Házasság, házasságtípusok

Házasságkötés: a szociológiában az a cselekmény, amellyel felnőttek házastársi – családi kapcsolatot létesítenek egymás között. Házasságon értik nemcsak a kapcsolat létesítését, hanem magát a kapcsolatot, tehát annak egész folyamatát a létesítéstől a megszűnésig.

A társadalom-statisztika szerint házasság az a jogi cselekmény, amelynek során egy férfi és egy nő a jogszabályoknak megfelelően házastársi kapcsolatot létesít.

Szociológiai értelemben házasságnak lehet mondani az említett jogi cselekmény nélküli tartós családi együttélést is, ez az élettársi kapcsolat.

endogámia: a csoporton belüli házasságkötés,

exogámia: a csoporton kívülivel való házasságkötés,

homogámia: egy adott társadalmi osztályon, rétegen, felekezeten, etnikumon belüli házasságkötés,

heterogámia: a vőlegény és a menyasszony más-más társadalmi osztály, réteg... stb. tagja.

Válás: a házasság felbontása, a két házastárs különválása; a bíróság a fennálló jogszabályok értelmében kimondja a válást. Ettől azonban meg kell különböztetni a tényleges különélést, a különválást. A házasság megszűnhet az egyik fél halála, azaz özvegyülés következtében is.

A családi állapotot formái: 1. nőtlen illetve hajadon 2. házas 3. elvált, 4. özvegy.

3. A családfejlődés evolucionista modellje (Bachofen 1861, Morgan, 1871)

Szerintük az emberiség történeti fejlődésében a házasság is különféle fejlődési szakaszokon ment át: csoportházasság, többnejűség, monogámia.

A nyugati társadalmakban a házasságra és ennél fogva a családra is **a monogámia** jellemző. A férfi és a nő is egyidőben legálisan csak egy egyénnel élhet házasságban. De a házasságtípusokat vizsgálva nem ez a legelterjedtebb házasságtípus. (565 társadalmat összehasonlítva Murdock azt találta, hogy ezek 80%-ában engedélyezett a poligámia.)

Poligámia: minden olyan házasságtípus, amelyben akár a férfinak, akár a nőnek egyszerre több házastársa is lehet. Két fajtája van: **poliginia:** a férjnek lehet több felesége, **poliandria:** a feleségnek lehet kettő vagy több férje.

A család valamilyen formája minden emberi társadalomban létezett, de ezek a formák nagyon változatosak voltak. Részben a gazdasági és társadalmi körülményektől, részben az adott társadalom kultúrájától függ, hogy melyik családtípus válik uralkodóvá. (Andorka, 2006)

4. A gyermekek helyzete a családban

A nagyarányú csecsemőhalandóság idején nagy érzelmi terhet jelentett a családban a gyermek elvesztése. Azután kis felnőttként kezelték a kisgyermeket. A XVIII. századtól kezdett iskolába járni a gyermek és élhetett gyermekkort.

Ma a gyermek „királlyá vált” a családban. A gyermekkor fokozatosan meghosszabbodott. A családok egyre kevesebb gyermeket vállalnak, mert gyermekeiknek minél kedvezőbb anyagi feltételeket akarnak teremteni, és a kedvező anyagi feltételek biztosítása egyre költségesebbé vált. (Andorka, 2006)

5. A család, mint szocializációs közeg

Mára a hagyományos családi funkciók átalakultak. Egyre több feladatot vett és vesznek át különböző társadalmi intézmények, felértékelődik az intézményes nevelés felelőssége. A megváltozott társadalmi viszonyok következtében a szociális szféra szerepe megnőtt és feladatai kibővültek. (Tóth, 1999)

A mai család működése során csökken az óvó-értékközvetítő hatás, mert a szülőknek a szükségesnél kevesebb idejük jut a gyermekükre. Így a gyerek nevelése, szemléletformálása elmarad, viszont az iskola nem tudja a család szerepét felvállalni.

A család változásai a társadalom változásának a következményei. A modernizáció, a városiasodás, az iparosodás, az iskolázottság mind a család szerepének átalakulásához vezettek. Felbomlott a hagyományos társadalomszervezet és életmód, megváltozott a közösségi együttélés rendje, napjainkban egyre erőteljesebbé válik a fogyasztói társadalom kiépülése és az individualista szemlélet térhódítása. Ez a társadalmi értékrend változását is jelentette egyúttal. A foglalkozás- és életformaváltás megtörte a társadalmi és kulturális folyamatosságot. (Tóth, 1999)

6. Hazai és nemzetközi tendenciák (változások a családok életében)

Megváltozott a család nagysága, összetétele, tartóssága; a több generációt, széles körű rokonságot magába foglaló család helyett egyre inkább a szülőkből és a gyermekekből álló családnak adnak helyet. A válások növekedésével jelentősen megnőtt a csonka családok száma, amelyben vagy az édesapa vagy az édesanya szerepe betöltetlen marad. A házasság részaránya drasztikusan csökken. A KSH adatai szerint 1990-ben a népesség 61,2%-a élt házasságban, míg 2006-ban már csupán 48,7%. Ugyanezen időszakban viszont az elváltak aránya 7,4%-ról 9,9%-ra nőtt. A szerephiány mellett jelentős, hogy a családban a belső kapcsolatrendszer is átalakul. A rohanó életmód és a harmónia elvesztése jelentősen csökkentette a családi probléma megoldási potenciált.

Nyugat-Európában és Észak-Amerikában emelkedik a házasságkötési életkor, gyakoribb a házasságon kívüli együttélés, országonként eltérő mértéken emelkedik a válási arányszám és a házasságon kívüli születések aránya, nő az egyszemélyes háztartások aránya, csökken a családok gyermekszáma. Magyarországon is jelentkeznek hasonló tendenciák, mint Nyugat-Európában és Észak-Amerikában, azonban általában - a gyermekszám-csökkenés kivételével - kisebb mértékben, mint ott.

A TÁRSADALMI ÉLET TEVÉKENYSÉGI SZFÉRÁI: OKTATÁS

A 20. század második felében a viharos gyorsaságú gazdasági és társadalmi fejlődés következtében a tudás alapú társadalom kialakulása jellemzi a fejlett országokat. Az emberiség tudásanyaga hirtelen tempóban nő, és fokozatosan elfogadottá válik az a nézet, miszerint az egyén boldogulásának, s egyben társadalmi hasznosságának legfőbb feltétele a tudás.

Az oktatással szembeni elvárások megváltoztak, azaz a korábbi esélyteremtés és esélyegyenlőségre törekvés helyett a magas teljesítmény elérése lett a cél. *(Bognár, 2000)* A munkaerőpiac gyors változása megköveteli a tanulás kiterjesztését a teljes életpályára. Az embereknek lépést kell tartaniuk a fejlődéssel, állandóan fejleszteni kell a tudásukat és képességeiket, hogy megtarthassák a munkahelyüket és biztosíthassák helyzetüket a társadalomban, illetve hogy elkerülhessék a kirekesztődést. *(Carnoy, 1997.)*

1. Iskola feladata, funkciói

Az iskola olyan társadalmi szervezet, amelynek fő funkciója a kultúra szervezett, szabályozott módon történő átadása. Amellett, hogy a szervezett társadalomba való beilleszkedésre, a szervezeti létre szocializál, az iskola valószínűleg fontos szerepet tölt be a tudás, a „szimbolikus tőke” *(Bourdieu)* elosztásában, a társadalom rétegződésének alakulásában is.

Az iskolának jellegéből, szerepéből adódóan három funkciója van:

- társadalmilag fontosnak tartott információk átadása,
- kibontakoztasson olyan attitűdöket, amelyek segítik a tanulási folyamatokat,
- segítse a tanulót a jövőendő szakmájára való felkészülésben.

Látens vagy közvetett módon azonban az iskolának számtalan más fontos funkciója is van. Maga az iskola évszázadok alatt alakult és formálódott a mindenkori társadalom képére. A tételes tudás átadása mellett fontos szerepet tölt be a felnőtté válás folyamatában. A család védett környezetéből kilépve a kortárs csoporton keresztül a fiatalok új értékeket ismernek meg, normákat sajátítanak el. Tudatos és látens ismereteink pozitív megerősítéseken és kudarcokon keresztül mélyülnek el, így alakul normakövető, vagy esetenként deviánsnak tetsző magatartásunk. (Ferge-Háber, 1974.)

2. Elméletek: (Pierre Bourdieu , Basil Bernstein)

Pierre Bourdieu (1978). a francia oktatási rendszer működését vizsgálta. Szerinte az iskolák csak látszólag végzik el a legtehetségesebb és legszorgalmasabb tanulók kiválasztását. Rejtetten kijelölik a tanulók helyét a társadalomban. Szerinte az iskola nem segíti a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését, hanem fokozza azt. Az iskola azoknak a diákoknak kedvez tehát, akik megfelelő kulturális tőkével rendelkező családokból származnak. Így az egyenlőtlenségek nemzedékről nemzedékre újratermelődnek.

Basil Bernstein szerint a különböző családokból érkező gyerekek eltérő nyelvi képességekkel rendelkeznek. (Megkülönböztet alsó- közép- és felsőosztálybeli nyelvet.) A tanárok, illetve a magasabb társadalmi státuszú családok gyerekei az úgynevezett kidolgozott kódot (mondataik tagoltak, összetettek, szókincsük gazdag, képesek a szimbolikus kifejezéseket megérteni) használják. A hátrányos helyzetű családok gyermekei már eleve az iskola kezdetén hátránnyal indulnak. Ők ugyanis korlátozott nyelvi kódot használnak. Ez azt jelenti, hogy a mondataik egyszerűbbek, a szókincsük szegényebb stb. Mivel az iskola a kidolgozott kódra épít, az utóbbiak gyerekei számára a lehetőségek szűkösek. (Andorka, 2006)

3. Az iskola, mint közvetítő közeg

Az iskola a formális nevelés legfontosabb szervezete. A késői, intézményes szocializáció meghatározó tényezője, mint társadalmi szervezet és szocializációs szintér. (Schmercz, 2002, Ligeti, 2006) A formális nevelés ebben az értelmezésben sajnos csak a tudásközvetítést jelenti, hiszen az iskola képtelen pótolni a tehetséggondozást, az esélyegyenlőség garantálását, az egyéni bánásmódra való figyelmet.

Az oktatásnak alapvető szerepe van a személyes és társadalmi fejlődésben, valamint fontos szerepet kell játszania a szegénység, a társadalomból való kiszakadás, a tudatlanság és az elnyomás csökkentésében. (Delors, 1997.)

4. Iskolai élet

Mivel a gyerekek idejük nagy részét az iskolában töltik, az ottani történések, élmények nagy hatással lehetnek rájuk.

A megfelelő iskolai környezet (pl. befogadó társas légkör, segítőkész osztálytársak) és a sikeres alkalmazkodás (iskolai teljesítmény, iskolai feladatokhoz való normális hozzáállás, alacsony stressz) a kompetencia és a siker élményét biztosítják.

Az iskolai teljesítmény tehát jelentős tényező a fiatalok életében: pozitív és negatív irányú változásokat indukál. Az iskolába lépés első éveit fejlődés-lélektani szempontból kritikus periódusnak tekinthetjük. A gyerek és családja ugyanis ekkor találkozik először szervezett keretek között a nevelő által közvetített társadalmi elvárásokkal, valamint magatartásának és teljesítményének minősítésével. Az elvárások mély benyomást tesznek a gyerekekre különösen az iskola kezdetén, ami egyrészt lehet fejlesztő, ösztönző, másfelől pedig visszahúzó, gátló hatású. Kezdeti probléma például a figyelmetlenség, de gyakori az olvasás-írásstanulás nehézség,

**„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”**

valamint személyiségzavart jelző magatartási gondok. A fejlődést gátolják a gyenge osztályzatok, a kudarcból való félelem, valamint az önbizalom hiánya is. (Kósáné, 1989)

Az iskola iránti viszonyulással a legerősebb pozitív összefüggést az iskolai légkör mutatja, vagyis minél inkább figyelembe veszi az iskola a tanulók igényeit, azok annál inkább kedvelik az iskolát. A második a sorban a tanárok iránti attitűd, vagyis minél segítőkészebbnek, és igazságosabbnak látják a diákok a tanárokat, annál jobban szeretik az iskolát. Az iskolai stressz a következő, ez azonban negatív előjelű: minél jobban nyomasztják a tanulót az iskolai feladatok, annál kedvezőtlenebb az iskolához való viszonyulása. Az iskolai teljesítmény a negyedik, az osztálytársak iránti attitűd pedig az ötödik. (Várnai-Örkényi-Aszmann-Kökönyei-Balogh, 2007)

Tanár-diák kapcsolat változása: a tanárokkal való kapcsolat is sokat változott: egy sokkal kevésbé függő, egyenrangúbb, „partneri” viszony alakult ki, ugyanakkor egyfajta személytelenedés is megfigyelhető a tanár-diák viszonyban. Mivel kevesebb idő jut egy-egy tanulóra, így a személyes kapcsolat esélyének megteremtése csökken. (Delors, 1997.)

Tanulási nehézségek: a hazai és nemzetközi mérések adatai szerint a gyerekek 10-15%-a küzd különféle tanulási problémákkal, s ez az arány évről-évre növekszik. A tanulási problémák az általános iskola felső osztályaiban már jelentkeznek, és gyakori bukásban, évismétlésben nyilvánulnak meg. (Bácskai-Gerevich, 2000) A lányok iskolához való kedvezőbb viszonyulása és jobb tanulmányi eredménye mind a nemzetközi (Samdal-Dür-Freeman, 2004), mind a korábbi hazai eredményekkel (Aszmann, 2003) jól egybecseng.

A rossz iskolai teljesítmény, a tanulási nehézségek, és a tanulással kapcsolatos kudarcok következtében az iskolai környezettel konfliktusos viszony alakulhat ki, és a fiatal az iskolai értékrend ellen fordulhat. Ha ezt a folyamatot nem sikerül megszakítani, egy önmagát fenntartó kör alakul ki, amely a tanulmányi eredmény

**„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”**

további romlását okozza, és alacsony tanulási motivációhoz vezet. A folyamatos iskolai kudarcok, frusztráció következtében jelentősen megnő a negatív önértékelés, az önbizalom kialakulásának veszélye, következményesen érzelmi, hangulati, viselkedési zavarok megjelenésével kell számolnunk. Míg a jó tanulmányi eredmény és a pozitív attitűd az iskola iránt védő tényező a problémás viselkedés ellen. (Aszmann, 2003, Samdal.-Dür,-Freeman-2004.)

Alkalmazkodási nehézségek (beilleszkedési, magatartási problémák): a másik fontos iskolai probléma az alkalmazkodási nehézségek. Ennek egyik csoportja az intézményi normák megsértését veszi alapul. Eszerint azok a gyerekek tartoznak ide, akik nem alkalmazkodnak az iskolai szabályokhoz, vétének ellenük, illetve kivonják magukat hatásuk alól. Magatartásukkal zavarják a tanárt és társaikat. Ezek a *beilleszkedési nehézségek*, problémák magyarázhatók az intézményi kényszerekkel, a túlzott irányítással. (Kósáné, 1989 Zsidi, 1999) A másik csoportba a *magatartási nehézségek* sorolhatók.

A magatartászavar iskolai változatai sokfélék lehetnek (pl, a gyerek zavarja az óra menetét bekiabálásokkal, obszcén szavak használatával, beszélget a padtársával, durva, tisztetetlen a pedagógussal). (Schmerz, 2002)

Az iskolából való igazolatlan hiányzás, lógás illetve az otthonról való elszökésben többféle tényező játszik szerepet: az iskolával szembeni negatív beállítottság, beilleszkedési-és más viselkedési problémák, érzelmi nehézségek, valamint különböző családi hatások. (Kósáné, 1989)

A tanulási és a magatartási nehézségek sohasem választhatóak el élesen egymástól, hiszen a tanulási nehézségek a frusztráción, szorongáson keresztül magatartási problémákhoz, a magatartási-beilleszkedési zavarok pedig nyilvánvalóan tanulási nehézségekhez vezetnek. (Kósáné, 1989.)

SZERVEZET

A legtöbb ember élete során több csoport tagja, majd később már nagyobb szervezetek pl. iskolák, vállalatok stb. tagjaivá válunk. Ezek a csoportok szerves részei az életünknek, melyek meghatározzák viselkedésünket, vagy akár befolyásolhatják, korlátozhatják is.

A szervezetek fontos részei a modern társadalmaknak. Az ipari forradalom lezajlása előtt még a családok, a rokonok, a szomszédok minden szükségletüket ki tudták önmaguk elégíteni, (élelemről való gondoskodás, gyereknevelés, szórakozás...).

Napjainkban sokkal nagyobb kölcsönös függőségben élünk. Igényeink jelentős részét olyan emberek teljesítik, akikkel soha életünk során nem találkoztunk, vagy a világ másik oldalán él. Ezért a tevékenység és a forrás összehangolása komoly feladatot jelent, s ez az a feladat, amit a szervezetek végeznek el. (Giddens, 2008)

A szervezet emberek személytelen kapcsolatokra épülő nagyobb csoportja, amelyet konkrét célok megvalósítása érdekében hoztak létre. (Andorka, 2006)

A szervezetek létrejöttének azonban feltételei vannak: milyen konkrét célok szem előtt tartásával működjön, milyen legyen a környezet, ahol elhelyezik, amely segítheti a kitűzött feladatok elvégzését.

1. Bürokratikus szervezetek

A bürokratikus szervezetek jellemzőit Max Weber foglalta össze. Ezek jellemzői: A szervezeten belül munkamegosztás van. Szigorú hierarchia érvényesül. A szervezet minden szintjén írott szabályok vezérlik a hivatalnokok cselekedeteit. (ügyintézés, előrelépés) Weber a bürokráciák vizsgálatakor elsősorban a szervezeteken belüli formális kapcsolatokra fekteti a hangsúlyt. Minél

bürokratikusabb egy szervezet weberi értelemben, annál több feladat kerül részletes meghatározásra.

A bürokratikus racionalizációban látja a modern politikai és gazdasági, társadalmi változások lényegét, de annak negatív következményeit is hangsúlyozása. Egyrészt korlátozza a személyes szabadságot, másrészt kiszolgáltatja a társadalom tagját a személytelen ügyintézésének (Andorka, 2006)

2. A szervezet struktúrája

A szervezet formális struktúrája a szervezeti célok elérését biztosítja. A struktúra része a szervezeti felépítés, az, hogy a szervezet milyen viszonylagosan elkülönülő egységekkel (osztályok, tanszékek, stb.) rendelkezik. A szervezeti egységekre tagolódáshoz csatlakozik az irányítási struktúra is. Az egységek élén a vezetők állnak, akik alá beosztottak tartoznak. A szervezet jelleg meghatározza a felépítését is.

A hivatalos struktúra mellett megjelenik egy *nem hivatalos, informális struktúra* is. Egyrészt a makro-strukturális különbségek is megjelennek a szervezetekben, pl. szellemiek - fizikaiak, nők - férfiak jövedelmi és egyéb különbségei befolyásolják az egyének magatartását, strukturáló tényezőként működnek.

Másrészt a szervezetekben is képződnek elsődleges csoportok, amelyek pozitív szerepet játszhatnak az egyén életében, a szervezethez való alkalmazkodásában. Lehetnek azonban olyan elsődleges csoportok, amelyek a hatalmi viszonyok befolyásolása, az érdekérvényesítés céljából szerveződnek. Ezeket *klikkeknek* nevezzük. (Giddens, 2008)

3. A szervezet és a társadalom

A szervezetek egymásra is hatást gyakorolnak, versengenek vagy együttműködnek, munkamegosztásra lépnek egymással. A szervezetek akkor működnek megfelelően, ha ellátják a társadalmi munkamegosztásban kijelölt feladatukat, amelyet rögzítenek a szervezet alapszabályában. E szervezeti célnak meg kell valósulnia a szervezet működésében

A szervezetek működésére is a makro-társadalmi viszonyok hatnak, a szervezetek fejlődésére ható tényezők a külső társadalmi (közvetlen és tágabb) környezetből származnak. A rendszerszemlélet alapján az mondható, hogy minden, ami a szervezetben történik, a környezeti hatásokra adott válaszként értékelhető.

Bár a szervezetek valamilyen társadalmi feladat ellátására jönnek létre, a szervezeteknek csoportjellegükből következően saját, olykor a társadalom egészével szemben ható érdekei is lehetnek. Minden szervezet túlélésre és növekedésre törekszik. (Giddens, 2008)

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Ackers, R.L., M.D. Krohn, L.Lanza-Kaduce, M. Radosevich (1979): Social Learning and Deviant Behavior: A Specific Test of a General Theory. American Sociological Review 44, 636-655.
- Andorka, R., Buda, B., Cseh-Szombathy, L. (1974): A deviáns viselkedés szociológiája. Gondolat, Budapest.
- Andorka, R., Spéder, Zs. (1994): Szegénység a 90-es évek elején. In: Andorka Rudolf - Kolosi Tamás - Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport Budapest TÁRKI, 74-106.p.
- Andorka, R. (2006): Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó, Budapest.
- Aszmann, A. (2003): Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása. Egészségügyi Világszervezet nemzetközi kutatásának keretében végzett magyar vizsgálat. Nemzeti Jelentés, 2002. Országos Gyermkegészségügyi Intézet, Nemzeti Drogmegelőzési Intézet. Budapest
- Babbie, E. (2017): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó, Budapest.
- Bácskai, E., Gerevich, J. (2000): A kortárssegítés tanári kézikönyve Egészséges Ifjúságért Alapítvány, Vác.
- Bagdy, E. (1986): Családi szocializáció és személyiségzavarok. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bognár, M. (2000): A lemorzsolódás, az iskolai kudarc elleni küzdelem az OECD-és EU-országokban - a második esély iskoláinak tapasztalatai. In: Máyer J: Esélyt teremtő iskolák. OKI, Budapest.
- Carnoy, M. (1997): Technological Change and Education. International Encyclopedia of the Sociology of Education, 861-866. UK, Pergamon
- Delors, J. (1997): Oktatás- rejtett kincs. (Learning: The Treasure Within- 1996, Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century) Osiris, Budapest.
- Elekes, Zs. (2009): Egy változó kor változó ifjúsága. Fiatalok alkohol-és egyéb drogfogyasztása Magyarországon- ESPAD 2007, Nemzeti Drogmegelőzési Intézet. Szakmai Forrás Sorozat. L'Harmattan, Budapest.
- Ferge, Zs. (1969): Társadalmunk rétegződése, Budapest, Közgazdasági és Jogi könyvkiadó.
- Ferge, Zs., Háber, J. (1974): Az iskola szociológiai problémái. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- Furlong, A. Cartmel, F. (1997): Young People and Social Change. Individualization and Risk in Late Modernity. Buckingham: Open University Press
- Giddens, A. (2008): Szociológia, Osiris Kiadó, Budapest.
- Hoyer, M. (2003/2-3. szám): A család, mint szintér. Az egészségesen működő család és a diszfunkcionális család. Fejlesztő Pedagógia.
- Kolosi, T. (1987): Tagolt társadalom. Budapest, Gondolat.
- Kósáné, O. V. (1989): Beilleszkedési nehézségek és az iskola. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Larson, R.W., Verma, S. (1999.): How children and adolescents spend their time across the world: Work, play, and developmental opportunities. Psychological Bulletin. 125, 701-736.

***„NYE-DUÁL- Új utakon a duális felsőoktatással a Nyíregyházi Egyetemen,
az Északkelet-Magyarországi térség felemelkedéséért”***

- Ligeti, Gy. (2006): Az iskola belső világa. Új Pedagógiai Szemle. 2006/7-8 p. 51-55
- Németh, Á. (2007): Serdülőkorú fiatalok egészsége és életmódja. OGYEI. Budapest
- Pikó, B. F., Vazsonyi, A. T. (2004): Leisure activities and problem behaviors among Hungarian youth. Journal of Adolescence. 27. 717-730
- Pikó, B. (2007): Ifjúkori problémaviselkedés. In: Pikó Bettina: Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban. Nemzeti Drogmegelőzési Intézet. Szakmai Forrás Sorozat. Elméletek-Modellek 3. L'Harmattan Budapest.
- Samdal, O., Dür, W., Freeman, J. (2004): School. In: Currie, C.-Roberts, Ch.- Morgan, A.- Smith, R.- Settertobulte, W. –Samdal, O.- Rasmussen, V.B.(eds.): Young people's health in context, Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: international report from the 2001-2002 survey. WHO, Health Policy for Children and Adolescents, No. 4. p. 73-83
- Schmercz, I. (2002): Pedagógiai szociálpszichológia, Nyírségi Nyomda, Nyíregyháza.
- Szabó, A. (1993): A bűnözés társadalmi produktum. In: A deviancia szociológiája. Szöveggyűjtemény a szociális szakképzés számára. Szerk.: Gönczöl Katalin - Kerezsi Klára. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke és a T-Twins Kiadó, Bp. 36 - 37 old.)
- Tóth, O. (1999): Családformák és együttélési minták a mai magyar társadalomban. In: Pongrácz Tiborné- Tóth István György: Szerepváltozások. TÁRKI- Szociális és Családügyi Minisztérium
- Young, R., West, P., Sweeting, H., Karvonen, S., Rahkonen, O. (2001): Temporal and cross-cultural stability of adolescent leisure. Working paper No. 6, MRC Social and Public Health Sciences Unit, Glasgow.
- Várnai, D., Örkényi, Á., Aszmann, A., Kökönyei, Gy., Balogh, Á. (2007): A HBSC-kutatás bemutatása: az iskolai környezet és az egészség kapcsolatára vonatkozó legfrissebb eredmények. In: Demetrovics Zs- Urbán R.- Kökönyei Gy: Iskolai egészségpszichológia. Nemzeti Drogmegelőzési Intézet. Szakmai Forrás Sorozat. L. Harmattan
- Zsidi, Z. (1999): Hagyjuk sorsára? Magatartászavar fiatalokban. Pszichológia és pedagógia nevelőknek. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.